

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2019

Tâceddin el-Asğâr İbrahim b. Abdullah el- Hamîdî'nin "*Hâşiyetün ale'l-İslâh ve'l-Îzâh li İbn-i Kemalpaşa*" Adlı Haşiyesinin Neşri, Tercümesi ve Değerlendirilmesi
(Kemalpaşazâde'nin "*Îzâhu'l-İslâh*" adlı Eserine Yazılan Bir Reddiye Örneği)

Publishing, Translation and Evaluation of *Hâşiyetün âla al-İslâh wa all-Îzâh* Written by İbrahim b. Abdullâh al-Hamîdî Known as Tâceddin al-Asghâr (A Sample of Rebutal Postscript of "*Îzâhu'l-İslâh*" by Kamal-pashazâde)

Kemal YILDIZ

Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Istanbul/Turkey

kemal.yildiz@marmara.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0003-4824-922X

Rüveyda YILDIZ

Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic Law
Istanbul/Turkey

ruveyda_yildiz058@hotmail.com

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0001-5867-1817

Atıf: Yıldız Kemal - Yıldız Ruveyda. "Arapçada Mürekkep Cümlelerin Kapsamı". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2019): 75-121.

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.624459>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Eylül / September 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved.

**Tâceddin el-Asğâr İbrahim b. Abdullah el- Hamîdî'nin "Hâşiyetün ale'l-İslâh ve'l-Îzâh li İbn-i Kemalpaşa" Adlı Haşiyesinin Neşri, Tercümesi ve Değerlendirilmesi
(Kemalpaşazâde'nin "Îzâhu'l-İslâh" adlı Eserine Yazılan Bir Reddiye Örneği)***

Öz: Kemalpaşazâde 16.yy'da yetişmiş önemli âlimlerden biridir. Felsefe, dil, edebiyat, tarih, fıkıh, hadis, tefsir gibi birçok alanda kendini yetiştirerek çok sayıda eser ve risale kaleme almıştır. Fürû-i fıkıh alanında kaleme aldığı eserlerden biri kendi ifadesiyle "Îzâhu'l-İslâh"dır. Kemalpaşazâde ilk önce, Hanefî mezhebinin muteber kaynakları arasında kabul edilen "Vikâye"yi ıslah etmek için "İslâhu'l-Vikâye" adıyla bir çalışma ortaya koymuştur. Akabinde ise bu çalışmasını "Îzâhu'l-İslâh" adıyla şerh etmiştir. Kemalpaşazâde'nin bu eserine, Molla Kasım Niğdevî (v.970/1562), Celalzâde Salih Çelebi (v.973/1565) ve Birgivi (v.981/1573) gibi âlimler haşiyeye ve risale yazmışlardır. Bu çalışmalar arasında Kemalpaşazâde'yi sert bir üslupla eleştiren Tâceddin el-Asğâr lakabıyla tanınan İbrahim b. Abdullah el-Hamîdî'nin (v.973/1565) reddiyesi de bulunmaktadır. "Hâşiyetün âle'l-İslâh ve'l-Îzâh" isimli bu reddiye makalede tanıtılmaya çalışılarak metinle birlikte neşredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kemalpaşazâde, Îzâhu'l-İslâh, Tâceddin el-Asğâr, Hâşiyetün ale'l-İslâh ve'l-Îzâh.

**Publishing, Translation and Evaluation of Hâşiyatun âla al-İslâh wa all-Îzâh"
Written by İbrahim b. Abdullâh al-Hamîdî Known as Tâceddin al-Asghâr (A
Sample of Rebutal Postscript of "Îzâhu'l-İslâh" by Kamal-pashazâde)**

Abstract: Kamal-pashazâde is one of eminent scholars who lived in the sixteenth century. He has a great number of works and treatises in many fields, such as literature, history, Islamic law, *hadith* and *tafsir*. *Îzâhu al-İslâh* is one of his studies within the field of Islamic law. In the first instance, Kamal-pashazâde authored *İslâhu'l-Vikâye* to redress *Vikâye*, which has been accepted as one of the important sources within the *Hanafi madhab*. Then, he authored *Îzâhu'l-İslâh* to expound his *İslâhu'l-Vikâye*. *Îzâhu al-İslâh* was evaluated and expounded by some scholars like Molla Qaşım Nikdavî (d. 970/1562), Calalzâde Sâlih Chalabi (d. 973/1565) and Birgivi (d. 981/1573), and these scholars wrote postscripts and treatises. Amongst these works is *Hâşhiya 'alâ al-İslâh wa al-Îzâh* by İbrahim b. 'Abdullah al-Hamîdî (d. 973/1565), who is known as Tacaddin al-Asghâr. In this rebuttal postscript (*radiyya*), Tacaddin al-Asghâr rigorously criticised Kamal-pashazâde's views. The article presents *Hâşhiya 'alâ al-İslâh wa al-Îzâh* and its text with the intent of introducing it to academia within the field of Islamic law.

Keywords: Islamic Law, Kamal-pashazâde, *Îzâhu al-İslâh*, Tâceddin al-Asghâr, *Hâşhiya 'alâ al-İslâh wa al-Îzâh*.

نشر حاشية تاج الدين الأصغر إبراهيم بن عبد الله الحميدي المسمى بـ"حاشية على الإصلاح والإيضاح لابن كمال باشا" مع الترجمة والتحليل (نموذج للرد على "إيضاح الإصلاح" لكمال باشا)

الملخص: كمال باشا زاده من أبرز العلماء الناشئين في القرن السادس عشر، تتلمذ على كثير من العلوم مثل الفلسفة واللغة والآداب والتاريخ والفقه والحديث والتفسير وألف كتباً ورسائل عديدة. "إيضاح الإصلاح"، كما أسماه هو، أحد مؤلفاته في فروع الفقه. فهو قام أولاً بتأليف "إصلاح الوقاية" لتصحيح "الوقاية" الذي يعتبر من أهم المصادر عند الحنفيين ثم قام بشرحه في "إيضاح الإصلاح". ولأهمية هذا الكتاب علق عليه وكتب له حواشي علماء مثل الملا قاسم النكدوي (970/1562) وجمال زاده صالح جلبي (973/1565) والإمام البركوي (981/1573). ومن بين تلك المصنفات، تعليق إبراهيم بن عبد الله الحميدي المعروف بلقب تاج الدين الأصغر. وما نحن نقوم في هذه الدراسة بنشر وتقديم ذلك التعليق المسمى بحاشية على الإصلاح والإيضاح مع نضها الأصلي. الكلمات المفتاحية: الفقه الإسلامي، كمال باشا زاده، إيضاح الإصلاح، تاج الدين الأصغر، حاشية على الإصلاح والإيضاح.

* Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Kemal Yıldız danışmanlığında yapılmakta olan "Osmanlı Şeyhülislamı Kemalpaşazâde'nin 'Îzâhu'l-İslâh' Adlı Eseri Çerçevesinde Fıkıhtaki Yeri ve Önemi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Osmanlı şeyhülislâmı Kemalpaşazâde, sahip olduğu entelektüel düşünce yapısıyla 16.yy ilim ve kültür hayatında önemli bir yer edinen ve fıkıh, tefsir, hadis, kelâm gibi dinî ilimlerin yanı sıra felsefe, mantık, tarih, edebiyat gibi beşeri ilimlerde de eserler kaleme alarak eleştirel ancak seviyeli bir metotla kendi fikir dünyasını ortaya koymaya çalışan bir âlimdir. Kemalpaşazâde'nin eleştirici bir yapıya sahip olması onun, bazı eserleri, kendi ifadesiyle "ıslâh" etmesine neden olmuştur. Burhanüşşeriâ'nın (VII.yy) "*Vikâyetü'r-rivâye fi mesâilî'l-Hidâye*" adlı eseri ekseninde kaleme alınan *Îzâhul-İslâh* başlıktan da anlaşılacağı üzere bir nevi ıslâh çalışmasıdır. Kemalpaşazâde'nin, Hanefî mezhebinin muteber eserleri arasında zikredilen "*Vikâye*"yi "tashih, tekmil ve ta'lil" ederek *Îzâhu'l-İslâh*'ı kaleme alması, bazı âlimler tarafından hoş karşılanmamış ve çeşitli eleştirilere muhatap olmuştur. Bu tenkitler arasında Tâceddin el-Asğâr'ın (v.973/1565) yazmış olduğu haşiye dikkat çekicidir. Çünkü Tâceddin el-Asğâr, tenkit ettiği bazı meselelerin tartışılarak haklı olan tarafın belirlenmesini talep etmiştir. Akabinde de yazmış olduğu bu reddiyeden dolayı tepkiyle karşılanmıştır.

Tâceddin el-Asğâr'ın "*Îzâhu'l-İslâh*"ın bazı meselelerini ele alarak eleştirdiği bu reddiyesi, veziriazam olan Rüstem Paşa'nın (v.968/1561) tepkisine sebep olmuştur.¹ Dönemin önemli bir siyasi otoritesini rahatsız eden bu reddiyenin neşredilmesi bu açıdan önemli hale gelmektedir. Tâceddin el-Asğâr'ın h.955/1548 yılında kaleme aldığı bu eserin neşrine, tercümesine ve değerlendirilmesine çalışılacaktır.

1. *Îzâhu'l-İslâh* Hakkında Genel Bilgiler

Kemalpaşazâde, Burhânüşşeriâ'nın (v.VII-VIII/XIII-XIV) "*Vikâye*" adlı eserini ıslâh ettikten sonra "*Îzâhu'l-İslâh*" ismiyle bu eseri şerh etmiştir. Sadrüşşeriâ'nın (v.747/1346) "*Şerhü'l-Vikâye*"sine yönelttiği eleştirilere de bu eserde değinmiştir. *Îzâhu'l-İslâh* üzerine, Molla Kâsım en-Niğdevî², Celalzâde Salih Çelebi³, Tâceddin el-Asğâr⁴ ve Birgivî⁵ gibi âlimler haşiye veya reddiye yazmışlardır. Tâceddin el-

¹ İsamuddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi Taşkoprüzade, *Şekâ'iku'n-Nu'maniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Beirut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1975), 371-372.

² Molla Kasım en-Niğdevî, *et-Tatbîk* (İstanbul: Milli Kütüphane, 7513), 2/449+449; (Çorum: Çorum Hasan Paşa, 1472), 261; (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, 002057), 2/449+449.

³ Celalzâde Salih Çelebi, *Haşiye ale'l-İslâh ve'l-Îzâh*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Koleksiyonu, 000512), 484; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 000070), 505; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 001274), 184.

⁴ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiyetün ale'l-İslâh ve'l-Îzâh* (Konya: Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 001453-02), 7b-15b; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 000446), 21-33.

Asğâr'ın yönelttiği eleştirilerin daha sert olması ve dönemin veziriazamına sunularak tepki ile karşılanması sebebiyle *Îzâhu'l-İslâh*'ın oluşturduğu tepkiye örnek olarak Tâceddin el-Asğâr'ın haşiyesi seçilmiştir. Bu haşiyeye hakkında açıklamalara geçmeden önce Kemalpaşazâde ve eseri hakkında kısaca bilgi verilerek tanıtılmaya çalışılacaktır.

1.1. Yazarı-Yazma Nüshası-Tahkikli Neşri

1.1.1. Yazarı: Kemalpaşazâde'nin Hayatı

Kemalpaşazâde'nin hayatıyla ilgili çok fazla çalışma olduğu için burada sadece konu bütünlüğünü sağlamak adına kısaca bilgi verilecektir.

Osmanlı şeyhülislâmı Kemalpaşazâde (v.940-1534) bir süre askerlik görevinde bulunduktan sonra Molla Lütfî (ö. 900/1495)⁶ ile yolları kesişir ve artık bundan sonra ilmiye sınıfına intisap ederek o yolda ilerlemeye başlar.⁷ Edirne'de Molla Lutfi'den ders alan Kemalpaşazâde ardından Kestellî Muslihuddin Mustafa (v.901/1496), Hatibzâde Muhyiddin Efendi (v.901/1496), Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (v.922/1516) gibi âlimlerden ders alarak tahsilini tamamlar.⁸ Müderrislik, kadılık ve şeyhülislâmlık gibi devletin farklı kademelerinde görevlerde bulunur. İlmi münazaradaki kuvveti ve fetva vermedeki kabiliyetinden ötürü "müftî's-sakeleyn" lakabıyla da anılır.⁹

⁵ Birgivî, *Risâle fi Reddi'l-İslâh ve'l-Îzâh* (Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabî Koleksiyonu, 00583), 21b-45a; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00446), 1b-20b. Birgivî'nin yazma eserleri hakkında geniş bilgi için bkz: Muhammed Atif Yıldırım, *Birgivî'nin Şeyhain (Burhânü'sşerîa ve Sadru'sşerîa) Savunması (Risâle fi Reddi'l-İslâh ve'l-Îzâh)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 5-6.

⁶ Bilgi için bkz: Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, (İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279), 2:547-548; Orhan Şaik Gökyay & Şükrü Özen. "Molla Lutfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30:255-258.

⁷ Taşköprüzade, *Şekâ'iku'n-Nu'maniyye*, 226; Mecdi Mehmed Efendi, *Şekâ'iku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri: Hadâ'iku's-Şekâ'ik*, haz. Abdulkadir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 381-382; Takıyyüddin b. Abdülkadir et-Temimî el-Gazzî, *Tabakatu's-seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye* (Riyad: Darü'r-Rifaî, 1983), 1/410-411; Ebü'l-Mekârim Necmeddin Muhammed b. Muhammed Âmirî Dımaşki Necmeddin Gazzî, *Kevâkibü's-saire bi-menâkibi ayâni'l-mi'eti'l-âşire* (Beyrut: Darü'l-Afâki'l-Cedide, 1979), 2/108; Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbari men zeheb* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1993/1414), 10:335; *İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar* (İstanbul: Meşihât-ı Celile-i İslâmiyye, 1916/1334), 346; İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl-Paşazâde", *İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1979), 6:562; İbn Kemal Ahmed Şemseddin Kemalpaşazade, *Tevârih-Âl-i Osmân: VII. Defter*, haz: Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954), XII.

⁸ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25:238.

⁹ Mecdi Efendi, *Şekâ'iku'n-Nu'maniyye*, 382. Ayrıca Kemalpaşazâde hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 27-37; Musa

1.1.2. *Îzâhu'l-İslâh*'ın Yazma Nüshaları ve Eserin Tahkikli Neşri

Türkiye yazma eserler kütüphanesinde *Îzâhu'l-İslâh*'ın birçok yazma nüshası mevcuttur. Nihal Atsız Kemalpaşazâde'nin bibliyografyasında "*Îzâh-İslâh*" ismiyle metin ve şerh karışık olmak üzere 97 tane yazma nüsha zikretmekte ve bunların yerlerini de tek tek zikretmektedir.¹⁰

Kemalpaşazâde'nin bu eseri, yazma nüshaları incelendiğinde genellikle "*Îzâhu'l-İslâh*"¹¹ veya "*İslah-Îzâh*"¹² şeklinde isimlendirildiği görülmektedir. Kemalpaşazâde'nin "*Îzâhu'l-İslâh*" adlı eserinin ilk yarısı yani kitabın başından "Kitabu'l-Eymân" bölümünün sonuna kadar Dr. Mahmûd Şemseddin Emîr el-Huzâî tarafından tahkik edilmiştir. Diğer yarısı yani "Kitabu'l-Hudud"dan kitabın sonuna kadar olan kısım ise Abdullah Davud Halef el-Muhammedî tarafından tahkik edilmiştir. Ayrıca muhakkikler "*Îzâhu'l-İslâh*"ı yedi farklı yazma nüshadan istifade ederek "*el-Îzâh fi Şerhi'l-İslâh fi'l-fıkhı'l-Hanefî*" ismiyle Lübnan'da 2007 yılında tahkik ederek iki cilt halinde yayınlamışlardır.¹³

Muhakkikler, mukaddime bölümünde Kemalpaşazâde'nin bu eseri kaleme alırken Sadrüşşerîa el-Mahbûbî'nin "*Şerhü'l-Vikâye*" adlı eserine benzer bir eser telif ettiğini ifade etmişlerdir. "*Şerhü'l-Vikâye'nin muhtasar kısmı olan 'Vikâye'yi Kemalpaşazâde'nin 'el-İslâh' adıyla yeniden gözden geçirdiğini, 'Şerhü'l-Vikâye'nin de aynı şekilde gözden geçirilerek 'el-Îzâh' ismiyle yeni halini almış olduğunu*" ifade etmişlerdir.¹⁴

Abdullah Davud Halef el-Muhammedî ve Mahmud Şemseddin Emîr el-Huzâî, metin ve şerhteki meselenin daha iyi anlaşılabilmesi veya konuda ele alınması gereken önemli ihtilaflara dikkat çekmek için gerekli gördükleri yerlerde dipnotta açıklamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca bazı müşkil meselelerde müracaat edilmesi gereken kaynakların yerlerini dipnotlarda belirterek hem eserin hacimce artmasının

Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 102-154.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Dört Bibliyografya* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 376-378.

¹¹ Bkz. İbn Kemal, *Îzâhu'l-İslâh* (Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 27); İbn Kemal, *Îzâhu'l-İslâh* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8463); İbn Kemal, *Îzâhu'l-İslâh* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 673).

¹² Bkz. İbn Kemal, *Îzâh-İslâh* (Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 457); İbn Kemal, *Îzâh-İslâh* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 722); (Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 663).

¹³ Bkz. Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemalpaşa el-Hanefî, *el-Îzâhu fi şerhi'l-İslâh fi'l-fıkhı'l-Hanefî*, thk. Abdullah Davud Halef el-Muhammedî & Mahmud Şemseddin Emîr el-Huzâî. 2 Cilt (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007).

¹⁴ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:4.

önüne geçmişler hem de okuyucuyu aydınlatmak için kaynaklara yönlendirmişlerdir.

1.2. Yazılış Amacı

Kemalpaşazâde *Îzâh*'ta *Vikâye*'den bahsederken şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur: "*Basiret sahiplerinin de bildiği üzere muhtasar 'el-Vikâye', hacimce küçük olmasına rağmen nazım yönünden veciz, karmaşık olmayan sade bir üslup ile gerekli ve faydalı bütün seçilmiş meseleleri toplayan, hülâsa bir şekilde yararlı bilgilere câmi' ve hâvi çok kıymetli bir eserdir.*" Kemalpaşazâde'nin *Vikâye*'den övgülerle bahsetmesi bu eserin o dönemde de ne kadar değer atfedilen bir eser olduğunu göstermektedir. Hatta "*Hakikat incileriyle kuşatılmış bir deniz ki içine ince zarif madenlerin bırakıldığı hazine*" ifadeleriyle de Kemalpaşazâde *Vikâye*'ye verdiği önemi vurgulamaktadır.¹⁵

Kemalpaşazâde bu ifadelerden sonra "*Vikâye'de az da olsa küçük hata ve eksikliklerin olduğuna, bunda şaşılacak bir durumun da olmadığına, çünkü iyi cins bir yarış atının bazen tökezleyebileceğine, hatta keskin bir kılıcın bile bazen iyi kesmeyeceğine*" vurgu yapmaktadır.¹⁶ Kemalpaşazâde methiye ile başladığı cümlelerin ardından bu ifadelere yer vererek eserin eksik ve hatalardan tamamen uzak olmasının mümkün olamayacağına da dikkat çekmektedir.

Kemalpaşazâde, Burhanüşşerîa'nın *Vikâye*'sinde bazı değişiklikler yaparak tashih etmeyi, değiştirilmiş olan ifadelerin asılları üzerine düzeltmeyi ve terkipleri sıraya göre koymayı irade ettiğini ifade ederek eseri yazma amacını açıklamıştır. Yanlışları düzeltmek, eksiklikleri tekmil etmek ve bazı hafzedilen yerleri ta'lil etmek maksadıyla bu eserin kaleme alındığını ifade etmiştir. Kemalpaşazâde'nin eseri "*tashîh, tekmîl ve ta'lil*"¹⁷ üçlemesiyle ıslah ettiğini söylemek mümkündür. Sonra yine aynı şekilde Sadrüşşerîa'dan bahsederken fasit tasarrufların ve vârid olmayan itirazların olmasına rağmen insanların en faziletliilerinin yanında kabul gördüğüne ve birçok takipçisinin olduğuna da değinmiştir. Delillerin tayininde noksanlıktan ve meselelerin incelenmesinde hata ve kusurdan yoksun olmadığına vurgu yapmıştır.¹⁸ Tam da bu noktada hem *Vikâye*'de hem de *Şerhü'l-Vikâye*'de gördüğü eksiklikleri ve hataları izâh etmek, kapalı ifadeleri açarak doğru olanı açıklamak için gayret ettiğini söyleyerek "*Îzâhu'l-İslâh*"ın yazılma amacını ifade etmiştir. Bütün bu eksikliklere rağmen içinde bulunan kusurlar hariç müellifin izini

¹⁵ İbn Kemal, *el-Îzâhu fî Şerhi'l-İslâh*, 1:3.

¹⁶ İbn Kemal, *el-Îzâhu fî Şerhi'l-İslâh*, 1:3.

¹⁷ İbn Kemal, *el-Îzâhu fî Şerhi'l-İslâh*, 1:3.

¹⁸ İbn Kemal, *el-Îzâhu fî Şerhi'l-İslâh*, 1:4.

takip ettiğini, ancak yanlış olduğu noktalarda eleştirdiğini, kaleminde aşırı gittiği yerleri yok ettiğini belirtmiştir. Bu sebeple, metinde mevcut olan hataları ıslah etmeyi hedeflediği için kaleme aldığı metin kısmına “*el-İslâh*” ismini verdiğini ve bu mezkûr şerhte olan eksiklikleri açıklamayı amaçladığı için de eserin şerhine “*el-Îzâh*” ismini verdiğini ifade etmiştir.¹⁹

Kemalpaşazâde bu önemli işe yani “*Îzâhu'l-İslâh*”ı yazmaya hicri 928 yılında başladığından ve Şevval ayının sonunda ise bu eseri bitirdiğinden bahsetmiştir. Hatta yazmaya başlamadan önce böyle bir eseri üç seneden fazla bir zamanda tamamlayacağını düşündüğünü ancak tahmin ettiği gibi olmadığını, senenin üçte birinden daha az bir sürede tamamladığını da ifade etmiştir.²⁰

Kemalpaşazâde'nin ulema arasında kabul gören ve üzerine çok fazla çalışma yapılarak şerh, haşiye ve ta'likatlar yazılan *Vikâye*'yi²¹, itiraz ve eleştirilere aldırılmadan, kendi düşüncelerini ifade ederek cesaretle savunması, onun özgün bir müellif ve âlim olduğunun da açık bir göstergesidir.

1.3. Îzâhu'l-İslâh'ın “İslâh ve Îzâh” Ettiği Eserler Hakkında Bilgi

Kemalpaşazâde eserin mukaddimesinde bildirdiği üzere müstakil yeni bir eser kaleme almamıştır, tam aksine yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan bir eseri dikkate alarak o eserin ekseni doğrultusunda kendi fikirlerine yer vermiştir. *Îzâhu'l-İslâh*'ın *Vikâye* ve *Şerhi'l-Vikâye* eksenli bir eser olması dolayısıyla bu iki eserin tanıtılması gerekli hale gelmektedir.

1.3.1. Burhanüşşerîa ve *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâilil-Hidâye*

Hicri VII. Yüzyılın âlimlerinden olan Burhanüşşerîa'nın günümüze ulaşan tek eseri *Vikâye*, Hanefî fıkıh literatüründe “mütûn” adı verilen temel eserler arasında yer almaktadır.²² Bu eseri öncelikli olarak torunu için kaleme aldığını Burhanüşşerîa şu ifadelerle açıklamaktadır: “*İzzetli evlat Ubeydullah –Allah (c.c), onun günlerini kendisinin razı ve hoşnut olduğu şeye yönlendirsin- edebî kitapların ezberlenmesini, fazilet letâiflerinin ve Arap nüktelerinin incelenmesini tamamladığında, ben onun ‘ahkâm ilminde’ fıkıh meselelerinin gözdesi olan, tertip ve nizamı kabul görmüş, hem âvoam hem de havâs tarafından sevilen muazzam bir kitabı ezberlemesini istedim. Bu sayılan şeyleri*

¹⁹ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:4.

²⁰ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, I:5.

²¹ *Vikâye* şerhleri için bkz. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-kütüb ve'l-Fünûn* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 2:2022-2024.

²² Mürteza Bedir, “*Vikâyetü'r-Rivâye*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43:107.

muhtasarlarda bulamadım. Bu sebeple muazzam bir eser olan 'el-Hidâye'nin rivayetleri üzerine bir eser yazdım."²³ Burhanüşşerîa, *Hidâye'*deki meseleleri, delillerini zikretmeden muhtasar bir şekilde kaleme alarak *Vikâye'*yi telif etmiştir.

*Vikâye'*de yer alan hükümler fakihler, müftüler ve kadılar tarafından önemsenmiş ve uzun yıllar medreselerde okutularak temel ders kitabı formatına sahip olmuştur. Osmanlı hukuk düşüncesine tesir ederek bu hukuk sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynayan *Vikâye* Osmanlı devletinin yarı resmi hukuk kodu olarak kabul edilmiş, ulema tarafından itibar edilerek saygın bir yere sahip olmuş ve medreselerde ders kitabı olarak yerini almıştır.²⁴

Vikâye üzerine kaleme alınan eserlerden biri olan "Îzâhul-İslâh"ta bu açıdan önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yazıldığı dönemden itibaren büyük kabul gören *Vikâye'*ye şerh ve haşiye yazılması hususunda talepte bulunan önemli bir kesimin var olmasına rağmen Kemalpaşazâde'nin, *Vikâye'*yi tenkit etmekten kendini uzak tutamadığı görülmektedir.

1.3.2. Sadrüşşerîa es-Sâni ve Şerhü'l-Vikâye

Sadrüşşerîa es-Sâni (ö. 747/1346), kardeş olan Burhanüşşerîa ile Tâcüşşerîa'nın torunu olup anne tarafından dedesi Burhanüşşerîa, baba tarafından dedesi ise Tâcüşşerîa'dır.²⁵

Sadrüşşerîa, *Şerhü'l-Vikâye'*nin mukaddimesinde dedesinin eseri telif ederken bir yandan eseri ezberlediğini, dedesi yazmayı bitirdiğinde ise onun da ezberlemeyi bitirdiğinden bahsetmiştir.²⁶ Kemalpaşazâde, Sadrüşşerîa tarafından *Vikâye'*ye yazılan şerhi de tenkit ederek *Îzâhu'l-İslâh'*ı yazmıştır. Müstakil bir eser olmaktan uzak olan bu eserlerin, silsile halinde kendinden önceki eserlerden muhteva ve kaynak olarak etkilendiklerini söylemek mümkündür.

2. Îzâhu'l-İslâh Üzerine Yazılan Hâşiye Örneği Hakkında Genel Bilgiler

Kemalpaşazâde *Îzâhu'l-İslâh* adlı eseri kaleme aldıktan sonra tenkit edilmekten uzak kalamamıştır. Çünkü yazıldığı dönemden itibaren büyük bir şöhrete sahip olan *Vikâye*, medreselerde ders kitabı olarak okutulan önemli bir fıkıh muhtasarı

²³ Salah Muhammed Ebu'l-Hâc, *Şerhü'l-Vikâye Maâ Münthe'n-Nukâye alâ Şerhi'l-Vikâye* (Amman: Müessetül'İ Verrâk, 2006), 1:4.

²⁴ Ömer Faruk Atan, "Hicri VII. Yüzyıl Hanefî Fakihlerinden Bürhanüşşerîa'nın Vikâye Adlı Eseri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, (2016/2), 128.

²⁵ Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35:427.

²⁶ Salah Ebü'l-Hâc, *Şerhü'l-Vikâye*, I/ II: 4.

olarak kabul görmüştür. Kemalpaşazâde her ne kadar eserin mukaddimesinde *Vikâye'*den övgülerle bahsetmiş olsa da onun bu eseri tenkit etmesi gelenekçi kesim tarafından eleştirilmiştir. Bazen çok sert ifadeler kullanılarak Kemalpaşazâde'nin Hanefî mezhebinin muteber eserleri arasında yer alan bu eseri ıslâh edecek kadar donanımlı bir âlim olmadığı da ifade edilmiştir.²⁷ Tam bu noktada ağır eleştiri oklarını Kemalpaşazâde'ye çevirenlerden biri olan Tâceddin el-Asğâr lakabıyla tanınan İbrahim b. Abdullah el-Hamîdî, on yedi meseleyi tenkit ettiği bir haşiye kaleme almıştır. Bu bölümde bu haşiye hakkında genel bilgiler verilerek makalenin sonunda haşiyenin neşrine ve tercümesine yer verilecektir.

2.1. Hâşiyenin Yazma Nüshası

Türkiye yazma eserler kurumu üzerinden yapılan araştırmalar neticesinde, Kemalpaşazâde'nin *Îzâhu'l-İslâh* eserine yazılan birkaç haşiye ve talikât tespit edilmiştir.²⁸ Bunlardan biri, Tâceddin el-Asğâr adıyla meşhur olan İbrahim b. Abdullah el-Hamîdî'ye ait olan haşiyedir.

İki nüsha olarak tespit edilen bu haşiyelerden biri, Burdur İl Halk Kütüphanesine kayıtlı olup haşiyenin başında "*İslâh-Îzâh li Kemal Paşa. Hâzihi risâle şerhün aleyh*" ifadesi yer almaktadır. Bu risale yazma kataloglarda "*Tâceddin el-Asğâr*"a nispet edilmiştir.²⁹

Diğer nüsha ise Türkiye yazma eserler kataloğunda İbrahim el-Halebî'ye (v.956/1549) nispet edilmiştir. Haşiye'nin başında "إبراهيم الحلبي على الإصلاح والإيضاح لابن" ifadesi yer almaktadır.³⁰ Yazı farklılıkları dışında birbirinin aynısı olan bu iki haşiyenin farklı iki kişiye ait olması düşünülemez. Haşiye'nin son kısmında "*İşte bu Süleyman Paşa'nın medresesinden azlolunan hakîr, fakîr ... İbrahim'in yazdıklarıdır.*" ifadesi yer almaktadır. Bu bilgiden yola çıkarak bu haşiyenin Tâceddin el-Asğâr'a ait olduğu söylenebilir. Çünkü bu büyük âlim h.951 yılında

²⁷ Muhammed Atf Yıldırım, *Birgivi'nin Şeyhayn (Burhânüşşeria ve Sadriüşşeria) Savunması (Risâle fi Reddi'l-İslâh ve'l-Îzâh)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 19.

²⁸ Bkz: Molla Kasım en-Niğdevî, *et-Tatbîk* (İstanbul: Milli Kütüphane, 7513), ; (Çorum: Çorum Hasan Paşa, 1472); (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, 002057). Celalzâde Salih Çelebi, *Haşiye ale'l-İslâh ve'l-Îzâh*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 000512); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 000070); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 001274). Birgivi, *Risâle fi Reddi'l-İslâh ve'l-Îzâh* (Ankara: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabî Koleksiyonu, 00583); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00446).

²⁹ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiyetün ale'l-İslâh ve'l-Îzâh* (Konya: Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 001453-02), 7b-15b.

³⁰ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiyetün ale'l-İslâh ve'l-Îzâh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 000446), 21-33.

İznik'teki Süleyman Paşa medresesinden azlolunmuştur. Bu haşiye ise h.955 yılında kaleme alınmıştır. Ayrıca *Şekâik*'te, hâşiyenin baş kısmı zikredilerek Tâceddin el-Asğâr'a ait olduğu da ifade edilmiştir.³¹ Dolayısıyla Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olan bu nüsha, yazma nüsha katalogunda İbrahim el-Halebi'ye ait olduğu ifade edilerek yanlış kişiye nispet edilmiştir.

2.2. Hâşiye'nin Yazarı

Hâşiyenin aidiyeti tespit edildikten sonra Tâceddin el-Asğâr'ın nasıl bir âlim olduğu ve hayatı hakkında kısa bilgilere yer verilecektir.

Tâceddin el-Asğâr ismiyle meşhur olan Hanefî fıkıh âliminin asıl ismi İbrahim b. Abdullah'tır. Hamid'de doğduğu için Hamîdî olarak nispet edilmiştir. Tâceddin el-Asğâr lakabıyla tanınmaktadır. Günümüzde Yunanistan sınırlarında bulunan Serez'e gidip orada küçük yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Sarıgörez Nûreddin Efendi'den (ö.928/1522) istifade ederek ders halkasına katılmıştır. h.928/1522 yılında Sarıgörez Efendi'nin vefatından sonra, önce İstanbul'da Başçı İbrahim Medresesi'ne, daha sonra Plevne'de Mihaloğlu Bey Medresesi'ne, ardından Tire'de Kara Kadı Medresesi'ne ve Atabey'de Ağras Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. 951/1544 senesinde İznik'te Süleyman Paşa Medresesi'nde bir yıl müderrislik yaptıktan sonra azledilmiştir. h.955/1548 yılında Bursa'da Sultan Murat Han Medresesi'ne, 962/1554 yılında Sahn-ı Semân Medresesi'ne, 964/1556 Ayasofya Medresesi'ne, 966/1558'de Yavuz Sultan Selim Medresesi'ne, Amasya'da II. Beyâzîd Medresesi'ne müderris olarak görevlendirilmiştir. Yaşının epey bir ilerlemesi sebebiyle görevinden emekli olup 972/1564 yılında İstanbul'a tekrar dönmüştür. 973/1565 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.³² Cenaze namazını Ebussuûd Efendi (v.982/1574) kıldırıktan sonra Emîr Buhârî zaviyesine defnedilmiştir.³³ Birçok talebeyle ilim öğreten Tâceddîn el-Asğâr'a nispet edilen eserler arasında şunlar bulunmaktadır: Sadrüşşerîa'nın "*Vikâyetü'r-rivâye fi mesâilil-Hidâye*" adlı şerhine ve "*Şerh-i miftâh*" adlı esere yazdığı hâşiyelerdir. Ayrıca Seyyid Şerîf Cürcânî'ye (v.816/1413) ait olan "*Şerh-i Mevâkıf*"a ait bazı açıklamalarda da bulunduğu kaynaklarda zikredilmiştir.³⁴

³¹ Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye*, 371; Nev'izâde Ataullah Efendi, *Şekâiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmiletî's-Şekâik*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, Tıpkı Basımlar, 1989), 50.

³² Taşköprüzâde, *Şekâiku'n-Nu'maniyye*, 383.

³³ Nev'izâde Atâî, *Şekâiku'n-Nu'maniyye*, 50.

³⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Taşköprüzâde, *Şekâiku'n-Nu'maniyye*, 371-372; Atâî, *Şekâik*, 49-51; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemi'l-Müellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957), 1:55-56; Kâtip Çelebi Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fihul*

2.3. Hâşiye'deki Üslup ve Muhteva

Tâceddin el-Asğâr'ın kaleme aldığı bu haşiye muhteva bakımından sadece on yedi meseleyi tenkit etmiştir. Bunun sebebi ise kendi ifadeleriyle şu şekilde açıklanmaktadır: *"Bu metne bakan (veya bu metni okuyan) kişiyi usanmaktan ve bıktırmaktan korumak adına bu bahsi kısa tuttuk ki böyle bir ihtisarla o yüce hazrete ve adaletin ve ihsanın türleriyle zamanın ehlini feyziyle kuşatan o şerefli eşiğe hizmet edelim."*³⁵ Burada Tâceddin el-Asğâr, Kemalpaşazâde'nin *Vikâye'*yi tenkit etmesinin isabetli olmadığını ortaya koymak için bu birkaç meselenin yeterli olduğuna dolaylı bir şekilde vurgu yapmıştır. Aksi durumda bundan fazlasının okuyanı usandıracığını ifade etmiştir. Bu haşiye birkaç meseleyle münhasır olsa da Tâceddin el-Asğâr'ın üslup ve yöntemi hakkında bize birçok bilgiyi sunmaktadır. Tâceddin el-Asğâr haşiyenin asıl kısmına giriş yaparken hitap cümlesiyle başlamış ve muhatabının dikkatini canlı tutmaya çalışmıştır. Etkileyici ve keskin ifadeler kullanarak ihtilaf ettiği meselelere eser içerisinde mevcut olan sıraya göre değinmiştir. Haşiyede önce Kemalpaşazâde'nin *Îzâhu'l-İslâh'*ta yer verdiği görüşlere, eserde geçtiği ifadeleri değiştirmeden aynı şekilde yer verdikten sonra "أقول" ifadesiyle kendi görüşlerine yer vermiştir.³⁶

Bu haşiye, Burdur kütüphanesindeki nüshaya göre dokuz varak, Süleymaniye yazma eserler kütüphanesindeki nüshaya göre ise on iki varaktan oluşmaktadır. Ancak birbirinin kopyası olan bu iki nüshanın yazı türünün farklı olmasından kaynaklı olarak varak sayısında farklılık söz konusu olmuştur. Tâceddin el-Asğâr haşiyeye başlarken geleneksel yazım yöntemini kullanarak besmele ile başlamış sonrasında hamdele ve salvele ile devam etmiştir. Dönemin padişahu Kanuni Sultan Süleyman'dan (v.974/1566) ve dönemin veziri Rüstem Paşa'dan (v.968/1561) övgü ile bahsetmiştir. Ayrıca sunduğu bu haşiyede haklı olmaması durumunda cezalandırılmasını ve te'dip edilmesini de haşiyenin dibacesinde ifade etmiştir.³⁷

Kemalpaşazâde'nin *Îzâhu'l-İslâh'*ını eleştirirken Tâceddin el-Asğâr şu ifadelere yer vermiştir: *"Hakikatin peşinde olanlar sizlere selam olsun, bizim cahillerle işimiz yok - Kassas/55- biliniz ki, bu muhtasarı kıymetli âlim, ilmi kâmil, meşhur İbn Kemâl Paşa-Allah*

(İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010), 1/33; *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, "Küçük Tâceddin Efendi (İbrahim Hamîdî)", (İstanbul: Türkiye Gazetesi, t.y.), 14:177.

³⁵ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, (Burdur İl Halk Kütüphanesi), 8b. Tâceddin el-Asğâr, burada Kanunî Sultan Süleyman döneminde 1544-1553 ve 1555-1561 tarihleri arasında sadrazamlık görevinde bulunan Rüstem Paşa'yı kastetmektedir.

³⁶ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 8a; 9b, 10a...

³⁷ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 8a.

(c) kabrinde onu ilmine ve dilediğine göre nimetlendirsin- kaleme almış ve bu eseri, salah ve felahın işaretlerinden uzak olmasına rağmen (bunu) el-İslâh ve'l-Îzâh olarak isimlendirmiştir. Öyle ki söz konusu eserin içerisinde, eksik, hata, noksanlık ve bocalamalardan oluşan gayri sahih tasarruflar ve delile dayanmayan itirazlar bulunmaktadır. Gerekli olmayan hususlara değinmiş ve gerekli olan konulara ise değinmeden geçmiştir. Eser şeriata muhalif, birçok meseleyi barındırmaktadır ki bu asl ve fer' açıklandıktan sonra onun bu hususlara muhalefeti açıktır. Genişletilmiş ve muhtasar kitaplardan muteber olana açık bir şekilde muhalefeti mevcut olduğu için yeni başlayan bir kimsenin onun hakikatine inanması gerekmez ve bitiren kimsenin de bununla amel etmesi gerekmez. Zikredilecekleri bizzat inceledikten sonra söylenenlerden şüphe edenler, günün aydınlığından ve sabahın güneşi doğduğu zaman sabahın var olmasından bile şüphe eder."³⁸ Burada yer alan ifadeler Tâceddin el-Asğâr'ın Kemalpaşazâde'nin bu eseri hakkındaki görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Tâceddin el-Asğâr 955/1548 yılında iki nüsha halinde yazdığı bu risalelerden birini, intisap ettiği hocası es-Sûfî Muhammed'e bırakmış diğerini ise büyük vezir Rüstem Paşa'ya göndermiştir. Rüstem Paşa, Kemalpaşazâde'yi kötilediğini/kara çaldığını görünce hiddetlenmiş ve dönemin müftüsü olan Ebussuud Efendi'nin heyetle birlikte meseleleri tartışmasını emretmiştir. Tâceddin el-Asğâr, "mescit bulunan evin üzerinde bevl etmeyi" mekruhlar arasında sayan Kemalpaşazade'nin hata ettiğini, çünkü bu ifadesiyle muteber kitaplarda açıkça yazılanlara muhalefet ettiğini ve bu görüşünü de nakille desteklemediğini ifade etmiştir. Rüstem Paşa ise bu meselede Tâceddin el-Asğâr'ın mescit üzerinde bevl cevaz verdiğini ifade ederek onu edepsizlikle itham etmiştir. Bu münazaranın akabinde öfkelenen Rüstem Paşa, Tâceddin el-Asğâr'ı haksız görerek bir daha devlet makamında görevlendirilmemesi emrini vermiştir. Tâceddin el-Asğâr bu olaydan sonra uzun bir süre hakir bir şekilde yaşamıştır. Rüstem Paşa daha sonra bu yaptığından pişman olarak Tâceddin el-Asğâr'ın müderrislik hayatına dönmesine müsaade etmiştir.³⁹

SONUÇ

Kemalpaşazâde *Vikâye* ve *Şerhü'l-Vikâye'*de tenkit ettiği meseleleri "tashih, tekmil ve ta'li'l" ederek *Îzâhu'l-İslâh'*ı yazmıştır. Muteber kaynaklar arasında zikredilen *Vikâye'*nin böyle bir ıslah çalışmasına konu edilmesi bazı âlimler

³⁸ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 8a; Taşköprüzade, *Şekâiku'n-Nu'maniyye*, 371-372.

³⁹ Taşköprüzade, *Şekâiku'n-Nu'maniyye*, 371-372.

tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu yapılan tepkilerden biri Tâceddin el-Asğâr'ın yazmış olduğu "*Hâşiyetün ale'l-İslâh vel-Îzâh*" adlı haşiye ile karşımıza çıkmaktadır. Tâceddin el-Asğâr dönemin veziri olan Rüstem Paşa'ya 955/1548 yılında yazdığı risaleyi göndererek Kemalpaşazâde'ye yönelttiği eleştirileri birkaç meselede izah etmiştir. Ancak Tâceddin el-Asğâr'ın bir heyet önünde alenen Kemalpaşazâde'nin yapmış olduğu bu değişikliklerin tartışılarak haklı olanın tespit edilmesi talebi, Rüstem Paşa'nın büyük tepkisiyle karşılanmıştır. Her ne kadar *Vikâye* muteber Hanefi metinleri arasında zikredilse de Rüstem Paşa'nın vermiş olduğu bu tepki, Kemalpaşazâde'nin bu ıslah çalışmasının siyasi otorite tarafından kabul gördüğünün bir göstergesi sayılabilir. Neticede Kemalpaşazâde, Kanuni Sultan Süleyman zamanında birçok önemli meselede görüşlerine müracaat edilen önemli bir şahsiyettir. Bütün bunların yanı sıra Tâceddin el-Asğâr'ın böyle bir reddiye kaleme alması *Îzâhu'l-İslâh*'ın önemli bir eser olarak kabul gördüğünü, ancak bununla birlikte eleştiren bir kısmın da var olduğunu göstermektedir. *Vikâye*'yi ıslah etmek amacıyla kaleme alınan *Îzâhu'l-İslâh*'ın öneminin ve etkisinin ortaya konulması için Tâceddin el-Asğâr'ın kaleme aldığı bu reddiyenin gün yüzüne çıkması önem arz etmektedir. Araştırmanın sonraki aşamasında söz konusu bu haşiyenin neşrine ve tercümesine yer verilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alak, Musa. *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Ataî, Nev'izâde Ataullah Efendi. *Şekâiku'n-nu'maniyye ve Zeyilleri: Hadâîku'l-Hakâik fi Tekmileti'-ş-Şekâik*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Atan, Ömer Faruk. "Hicri VII. Yüzyıl Hanefî Fakihlerinden Bürhanüşşerîa'nın Vikâye Adlı Eseri" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2016/2), 125-153.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *İstanbul Kütüphanelerine Göre Dört Bibliyografya*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Bedir, Mürteza. "Vikâyetü'r-Rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Birgivi, Mehmed İbn Pir. *Risâle fi Reddi'l-İslâh ve'l-Îzâh*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Arabî, 00583, 21b-45a.
- Birgivi, Mehmed İbn Pir. *Risâle fi Reddi'l-İslâh ve'l-Îzâh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00446, 1b-20b.
- Çelebi, Celalzâde Salih. *Haşiye ale'l-İslâh ve'l-Îzâh*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim, 000512, 484.
- Çelebi, Celalzâde Salih. *Haşiye ale'l-İslâh ve'l-Îzâh*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 000070, 505.
- Çelebi, Celalzâde Salih. *Haşiye ale'l-İslâh ve'l-Îzâh*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 001274, 184.
- Ebu'l-Hac, Salah Muhammed Ebu'l-Hâc. *Münteha'n-Nukâye alâ Şerhi'l-Vikâye*. 2 Cilt. Amman: Müessetül'l Verrâk, 2006.
- el-Asğâr, Taceddin İbrahim b. Abdullah el-Hamidî. *Haşiyetün alâ Îzâhi'l-İslâh*. Burdur: Burdur İl Halk Kütüphanesi, 001453-02, 7b-15b.
- el-Asğâr, Taceddin İbrahim b. Abdullah el-Hamidî. *Haşiyetün alâ Îzâhi'l-İslâh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 000446, 21-33.
- en-Niğdevî, Molla Kasım. *et-Tatbîk*, Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Koleksiyonu, 7513, 2/449+449
- en-Niğdevî, Molla Kasım. *et-Tatbîk*. Çorum: Çorum Hasan Paşa, 1472, 261.

- en-Niğdevî, Molla Kasım. *et-Tatbîk*. İstanbul: Beyazıd, Beyazıd Devlet, 002057, 2/449+449.
- et-Temimî, Takıyyüddin b. Abdülkadir et-Temimî el-Gazzi. *Tabakatu's-seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*. 4 Cilt. Riyad: Darü'r-Rifaî,1983.
- Gökyay, Orhan Şaik & Özen, Şükrü. "Molla Lutfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/255-258. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Günay, Hacı Mehmet. "Semerkandî, Alâeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- İbn Kemal, Ahmed Şemseddin b. Süleyman b. Kemalpaşa. *Tevârih-Âl-i Osmân: VII. Defter*. haz: Şerafettin Turan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- İbn Kemal, Ahmed Şemseddin b. Süleyman b. Kemalpaşa. *el-Îzâhu fi şerhi'l-İslâh fi'l-fıkh'l-Hanefî*. thk. Abdullah Davud Halef el-Muhammedî&Mahmud Şemseddin Emîr el-Huzâî. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Kemal, Ahmed Şemseddin b. Süleyman b. Kemalpaşa. *Îzâh-İslah*. Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 27, 255.
- İbn Kemal, Ahmed Şemseddin b. Süleyman b. Kemalpaşa. *Îzâh-İslah*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8463, 282.
- İbn Kemal, Ahmed Şemseddin b. Süleyman b. Kemalpaşa. *Îzâhu'l-İslâh*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 722, 218.
- İbn Kemal, Ahmed Şemseddin b. Süleyman b. Kemalpaşa. *Îzâh-İslâh*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 673,162.
- İbn Kemal, Ahmed Şemseddin b. Süleyman b. Kemalpaşa. *Îzâh-İslâh*. Ankara: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, 457, 246.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad. *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbari men Zeheb*. thk. Mahmut Arnaut & Abdulkadir Arnaut. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1993/1414.
- İlmiyye Salnamesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*. İstanbul, Meşihât-ı Celile-i İslâmiyye, 1916/1334.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- İslam Âlimleri Ansiklopedisi*. "Küçük Tâceddin Efendi (İbrahim Hamîdî)". haz. İlhan Apak. 14/177. İstanbul: Türkiye Gazetesi, t.y.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-kütûb ve'l-*

fünûn. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemu'l-vusûl ilâ Tabakati'l-l fuhul*. thk. Mahmut Abdülkadir Arnaut. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010.

Kaya, Eyyüp Said. "el-Mebsût" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/214-216. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemi'l-Müellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957.

Koca, Ferhat. "el-Manzûmetü'n-Nesefî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/34-35. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Mecdi, Mehmed Efendi. *Şekâiku'n Nu'maniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'ş-Şekâik*. haz. Abdulkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Necmeddîn Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed Âmirî Dîmaşki. *Kevâkibü's-saire bi-menâkı biayâni'l-mi'eti'l-âşire*. Beyrut: Daru'l-Afâki'l Cedide, 1979.

Özen, Şükrü. "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/427-431. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Öztürk, Mustafa & Mertoğlu, M.Suat. "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/236. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Parmaksızoğlu, İsmet. "Kemâl-Paşazâde", *İslam Ansiklopedisi*. 6/562. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1979.

Sadeddin Efendi, Hoca. *Tâcüt'Tevârih*. 2 Cilt. İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279.

Taşköprüzade, İsamuddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *Şekâiku'n-Nu'maniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1975/1395.

Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

Yıldırım, Muhammed Atif. *Birgivi'nin Şeyhayn (Burhânüşşerîa ve Sadrüşşerîa) Savunması (Risâle fi Reddi'l-İslâh Ve'l-Îzâh)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Yıldız, Kemal. *Mir'at-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Kaynakları*. İstanbul: Hâcegan Akademi Kitaplığı, 2013.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حاشية إبراهيم بن عبد الله [تاج الدين الأصغر]¹ على الإصلاح والإيضاح

لابن كمال باشا

الحمد لمن يجيب سؤال من انتمى إلى بابه، ولا يجيب رجاء من التحي إلى جنبه، والصلاة والسلام على الأمر بالتخلق بأخلاق خالقه الكريم، والمقول في شأنه: {وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ} [القلم، 4/68]. وعلى آله المعترفين بالحق الصريح، وصحبه التابعين للقول الصحيح، وعلى من بعدهم ممن حصن حصن الدين عن أن يحوم حول حماه العتاة، وقطع عن أموال المؤمنين وأعراضهم أيدي الظلمة الطغاة.

أما بعد:

فاعلموا معاشر طلاب اليقين، {سلام عليكم لا نبتغي الجاهلين} [القصص، 55/28]

إن المختصر الذي سؤده الخبر الفاضل، والبحر الكامل، الشهير: **باب كمال باشا** - نَعَمَ اللهُ تَعَالَى في روضته بما يعلمه وما يشاء -، وسماه: **بالإصلاح والإيضاح**، مع خروجه عن سمة الإصلاح والفلاح، باشماله على تصرفات فاسدة، واعتراضات غير واردة، من السهو والزلل، والحبط والخلل، لإتيانه بما لا ينبغي، وتحززه عما ينبغي، مشتمل على كثير من المسائل المخالفة للشرع، بحيث لا يخفى مخالفتها بعد التنبيه للأصل والفرع، ولا ينبغي الاعتقاد بحقيقتها للمبتدئ، ولا العمل بما للمنتهي، لوجود خلافها صريحاً في الكتب المعتربات، من المطولات والمختصرات، ومن شك فيما ذكر، بعد النظر فيما سيذكر، أوشك أن يشك في ضوء الصباح، ووجود الصباح عند طلوع الأصباح.

فلما وقفت في تلك المسائل على حقيقة الحال، وجلية المقال، بعون الله الملك المتعال، نادى بلسان الحال المنون قائلاً: {فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} [الأنبياء، 7/21]. فوجب علينا الإشارة بالأعلام والأفهام على سائل الحق واليقين في استخراج المرام، بذكر شيء قليل من تلك المسائل الكثيرة في هذا المقام، كيلا يأثم بترك الفرض والواجب كل الأنام، وتذكرة وذكرى لأولي الألباب، من أهل الصواب والثواب، ولئلا يحكم المفتي والقاضي بما على خلاف الصدق واليقين، {وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ} [الروم، 47/30]. ولقول نبينا صلى الله عليه وسلم: "من سئل عن علم فكتمه، ألجمه [8a] الله بلجام من نار يوم القيامة".²

¹ تاج الدين الأصغر: هو إبراهيم بن عبد الله الحميدي، توفي سنة 973 هـ ينظر: الشقائق النعمانية في علماء الدولة العثمانية: 371-373

² سنن أبي داود، العلم، 7: مقدمة ابن ماجه 24 .

واختصرنا بذكر بعض منها؛ صوتاً لطبع الناظر عن الملالة والسامة. وخدمة به الحضرة العلية، والسدة السنية، سدها من يعم أهل الزمان، بإفاضته أنواع العدل وأصناف الإحسان.

ويختص من بينهم بفواضل متوالية، وفضائل غير متناهية، تتصاعد بتصاعد رتبة مراتب الدنيا والدين، ويتطأطأ دون سرادقات دولته رقاب الملوك والفضلاء من أهل اليقين، الذي يصاحبه المجد والإقبال في كل الأزمان، وهو يصاحب سلطان سلاطين الزمان، السلطان العاشر من آل عثمان³، أدام الله الباقيين دوام الزمان وصب على الماضين سجل الرحمة والرضوان، ألا وهو الوزير الثاني، مرجع الأهالي والأعالي، سمي رسول الله الملك المنان - عليه وعلى آله صلوات الرحمن - المستغني عن التعريف والبيان، المجاهد في سبيل الله الملك المستعان، ظلُّ ظلَّ الله تعالى على العالمين، نظام الملك والدولة والدين، وهو الذي ضمَّ إلى القدرة الريانية العلوم السبحانية، فتفرد قدرأً، وبه فاق ملوك العصر وأمراء الدهر طراً، يلتجئ العدل إلى ظل جنابه، إذا صار مغلوباً عن الظلم وأحزابه، والذي يضيق عن إحاطة مراتبه نطاق الحصر، بل لا يليق لمدحه ألسنة أهل هذا العصر، من تمسك بذيل حمايته فقد نال المنى، واستمسك بالعروة الوثقى، ومن اكتحل بكحل غباره يرى السُّهى في نصف نهاره.

لا زال أعلام العدل في أيام دولته عالية، وقيمة العلم من آثار ترتيبه غالية، وأيديه على أهل الحق فائضة، وأعداياه بين الخلق غائضة، اللهم كما أبدته لإعلاء كلماتك فأبدته، وكما نورت خلدَه لنظم مصالح خلقك فأخلده، وثبت آثار معدلته على صفحات الأيام، واربط أطناب دولته بأوتاد الخلود والدوام، من سمع ما أقول فقال: آمين، جعله الله تعالى في الدارين من الأمنين. [8b]

مدرجاً في هذه الرسالة الدعاء له، بما هو مستحق وأهل له؛ لأني لم أقدر من الخدمات إلا على الدعوات، ولم أُطق من الصناعات غير رفع اليد للحاجات، مترجياً بعروة خدمته الاستمسك، وفي سلك ذوي الإختصاص به الانسلاك، لعلي أظفر من فاتحة الطاقة بفتح وينفري ليلي البهيم عن صبح، لا غرو من المسك أن يفوح، ومن البدر أن يلوح، ومتمنياً متربحاً أن يشفي العليل من دوائه، ويكفي الغليل بمائه، بأن يأمر الفضلاء المتصفين بالإنصاف، والمجتنبين عن الاعتساف، بأن يعملوا بأحد الأمرين، بعد أن يرجعوا النظر والبصر كرتين.

أن حقاً صدقاً صواباً ما قلنا فالعطاء لنا وحسن القبول، وذلك غاية المأمول، ونهاية المسؤول، وإلا فالردّ والمنع بالجواب، أو التعزير والتأديب بالعقاب والعتاب، لسد أمثال هذا الباب على أهل الدعاوي الكاذبة، والأقويل الباطلة، وكلاً منا مع من أنصف واتصف بالعلم والعرفان من الأقران لا مع جملة أبناء الزمان، الذين كل بضاعتهم اللجاج والعتاد، وجل صناعتهم الإنحراف عن نهج الرشاد، شاع فيه اللدّ والفساد، وانطمس⁴ فيه طريق السداد، والعلم حال هشيماً تذروه الرياح، والجهل حال جسيماً يدور به النجاح، صار الجهل فيه مشهوراً، والعلم فيه كأن لم يكن شيئاً مذكوراً، العالم فيه مطروح على الطرق، والجاهل محمول على الحدق، ومن الله نستوهب الإعتصام، والأمن من شر ألدّ الخصام، حتى لا نقف موقف الندم، ولا نضطر باعتذار السهو من القلم.

³السلطان سليمان: هو السلطان سليمان خان الأول المعروف بسليمان القانوني، ولد سنة 900هـ، تولى السلطانية سنة 926هـ.

⁴ينظر في ب: " اطمس" ورق: 22

قال الفاضل الشهير: بابين كمال باشا - نور الله تربته وأعلى في الجنان رتبته -: وكُره سدل الثوب إلى قوله: والوطئ والتخلي فوق المسجد، والبول فوقه، وفوق بيت فيه مسجد، أي مكان أُعدَّ للصلاة، وجعل له محراب.⁵ وأشار إلى هذا بتعريف الأول وتنكير الثاني.⁶

أقول:⁷ عُدَّ البول فوق بيت فيه مسجد من جملة المكروهات، يخالف مخالفةً بينةً [9a] ما هو المصرح به في الكتب المعتربات⁸، والحال أنه لم يؤيد كلامه بنقل من الكتب المعتربة⁹، ولا بتعليل يتمسك بمثله كما هو دأبه في مثله، وما هذا إلا سهو قلم منه - رحمه الله تعالى وتقديس - فتأمل واستقم، ولا تتبع الهوى فيضلك عن سبيلك.

قال:¹⁰ ويجب تكبير التشريق.. إلى قوله: على المقيم بالمصر، ومقتدية برجل ومسافر شارك مقيماً فيه أي في الفرض. إنما لم يقل: "مُتَنَدِّ لِمُقِيمٍ"؛ لأنَّ المعترَّب وجود مقيم معه في الصلاة، وأما كون ذلك المقيم إماماً فليس بشرط على ما فهم من قول صاحب الهداية، ولا جماعة المسافرين إذا لم يكن معهم مقيم.¹¹

أقول: لا شك ولا شبهة على قول أبي حنيفة، وكلامنا فيه أن التكبير لا يجب على المسافر إلا عند اقتدائه بالمقيم¹²، فثبت شرط كون ذلك المقيم إماماً؛ لأنهم صرَّحوا به قاطبةً في الكتب المعتربة، وعلَّلوا بأنه يجب عليه بطريق التبعية، وأما فهم عدم الشرطية كما ذكره، فمبني وموقوف على وجود ذلك القول¹³ في الهداية، والحال أنه غير موجود أصلاً في نسخها التي رأيناها¹⁴، وإن سلَّم أنه موجود فيها فالمفهوم لا يعتبر في مقابلة المنطوق، وأيضاً لتعليلهم وجوب التكبير على المسافر بما ذكر يدل على شرط كون إمامه مقيماً؛ لأن ذلك التعليل لا يوجد ولا يتمشى إلا في المسافر المقتدي بالمقيم ربنا اهدنا الصراط المستقيم.

قال:¹⁵ وإن صلى غير الولي والسلطان يعيد الولي إن شاء.¹⁶

أقول: قد غير قول تاج الشريعة، فإن صلى غيرهم¹⁷ يعيد الولي إن شاء إلى قوله المذكور، ولكن لم يصب؛ لأن كل من كان مقدماً على الولي في ترتيب الإمامة في صلاة الجنائز لو صلَّاهم لم يعد الولي؛ لأنه لو لم يكن كذلك لم يكن ما

⁵ في باب ما يفسد الصلاة، وما يكون فيها.

⁶ ينظر: الإيضاح في شرح الإصلاح في الحنفي لكمال باشا، 130/1،

⁷ في أ، ب، سهو فاحش في المسألة الشرعية.

⁸ في الكنز: لما فوق بيت فيه مسجد فيه. في الهداية: ولا بأس بالبول فوق بيت فيه مسجد.

⁹ فإنه بسبب تغير قول تاج الشريعة إلى ما ذكر قد وقع فيما وقع من حيث لا يدري.

¹⁰ في باب العيدين؛ ب- في باب العدين؛ ينظر: الإيضاح، 168/1.

¹¹ غلط فاحش في المسألة الشرعية.

¹² إذا لم يكن معهم مقيم.

¹³ أي ولا جماعة المسافرين.

¹⁴ وإنما الواقع في الهداية وعلى المسافرين عند اقتدائهم بالمقيم بطريق التبعية.

¹⁵ في باب الجنائز.

¹⁶ سهو. ينظر: الإيضاح، 173/1.

¹⁷ أي غير السلطان والقاضي وإمام الحي والولي.

فرضناه مقدماً، وأيضاً المسألة على التفصيل المذكورة في العناية شرح الهداية وغيرها من المعبرات على ما يوافق الوقاية،¹⁸ ولعله غره قول صاحب الهداية: فإن صلى غير الولي والسلطان أعاد الولي. قال في العناية: ثم هو أي عدم الإعادة ليس بمنحصر على السلطان. [9b] بل كل من كان مقدماً على الولي في ترتيب الإمامة في صلاة الجنائز على ما ذكرناه.

قال¹⁹: في غسل أرض عشرية، أو جبل، أو ثمرة، وما خرج من الأرض إلا الخضروات²⁰. إنما استثناهما؛ لأنها لا تعشر عنده، بل يؤمر مالكها بالأداء بنفسه، وعندهما يؤخذ منها ربع العشر ذكره في الحقائق، وإن لم يبلغ خمسة أوسق، الوسق ستون صاعاً، كل صاع ثمانية أرتال، ولم يبق سنة، وقالوا: لا يجب إلا فيما له ثمرة باقية، إذا بلغ خمسة أوسق، والمراد ثمرة تدخر وتبقى سنة من غير معالجة كالخنطة والشعير. من مبسوط شيخ الإسلام. وسقاه سيح أو مطر عشر.²¹

أقول: إن أردت الإطلاع على حقيقة الحال، في هذا الحال، فاستمع لما يتلى عليك من المقال، واعلم أن كل ما أخرجت الأرض وابتغى ثماؤه وسقاه سيح أو مطر، يجب فيه العشر عند أبي حنيفة، قليلاً كان أو كثيراً رطباً كان أو يابساً، يبقى سنة أو لا يبقى، وعندهما: لا يجب إلا عند وجود الشرطين.

الأول: النصاب. وهو أن يبلغ الخارج إلى خمسة أوسق.

والثاني: البقاء. وهو أن يبقى الخارج من سنة إلى سنة من غير معالجة كثيرة.

واعلم أيضاً إذا كان لرجل نصاب من الدراهم أو الدينارين ومضى عليها أحد عشر شهراً مثلاً، ثم اشترى خضروات ورطباً ومراً بما على العاشر، وأراد العاشر أن يأخذ الزكاة، وهي ربع العشر، فإن أعطى المالك زكاتها عن قيمتها جاز الأخذ للعاشر بالإتفاق، وإن أبي المالك عن دفع القيمة جاز الأخذ له من عينها للصرف إلى عمالته أيضاً بلا خلاف بين أئمتنا الثلاثة.

وأما الأخذ من عينها للصرف إلى الفقراء فيجوز عندهما، وعند أبي حنيفة لا يجوز، بل يأمر المالك أن يؤديها بنفسه إلى الفقراء؛ لأن الأخذ ثبت نظراً إلى الفقراء، ولا نظر ههنا؛ لأن العاشر في الأغلب يكون نائباً عن البلد ولا يجد فقيراً ثمه يصرفها إليه، فيحتاج إلى أن يبعث بها إلى البلد فرما يفسد قبل [10a] الوصول إلى الفقراء، فيؤدي إلى الضرر. هذا ملخص ما في الهداية، والعناية، والحقائق، وغيرها من الكتب المعتمدة، فإن لم تعتمد على ما قلنا فارجع إليها، فإذا تحققت ما ذكرناه عرفت أن القول المذكور ههنا للفاضل المشهور بآبن كمال باشا مما لا صحة له أصلاً، ولا وجه قطعاً؛ لأنه إن أراد بالخضروات المستثناة الخضروات الحاصلة من الأرض بالعمل، وكلامنا فيها، فلا وجه للاستثناء أصلاً، أما عنده: فلأنه يجب فيها العشر، أما عندهما: فلأن عقد الباب على قوله لا على قولهما، وإن سلم أنه على قولهما أيضاً فعندهما كما لم يجب العشر في الخضروات لم يجب فيما دون خمسة أوسق، وفيما لم يبق سنة الذي هو يتناول الخضروات، فلا وجه للحكم بعدم

¹⁸ رجل صلى صلاة الجنائز والولي خلفه ولم يرض به، إن تابعه وصلى خلفه جاز، ولا يعيد الولي. وإن لم يصل هو إن كان الذي صلى الإمام الأعظم أو السلطان أو القاضي أو امام الحي، ليس له أن يعيد؛ لأن هؤلاء أولى منه وإن كان غير هؤلاء له أن يعيد. خلاصة. ليس لأحد أن يصلي بعده في الصلاة على الميت ممن ذكرناه، لو صلى السلطان أو غيره ممن هو أولى من الولي.

¹⁹ في باب زكاة الخارج؛ ب- في باب زكات الخارج.

²⁰ هذه عبارة العناية بعينها.

²¹ سهو فاحش في المسألة الشرعية. ينظر: الإيضاح، 202/1.

وجوب العشر في الأول²² وبوجوبه في الأخيرين²³. وإن أراد بها الخضروات المشربة للتجارة الممرور بها على العاشر البالغة قيمتها نصاباً فكلامنا ليس فيها، كما لا يخفى على من نظر إلى السباق والسياق، وأيضاً إذا كانت المستثناة هذه أي الخضروات المشربة للتجارة الممرور بها على العاشر لوجوب ربع العشر فيها لا العشر²⁴، فسائر المشريات مما خرج من الأرض كالخطة المشربة للتجارة الممرور بها على العاشر كذلك في وجوب ربع العشر، وهو الزكاة فلا وجه لتخصيصها بالاستثناء²⁵، وأيضاً يجب فيها²⁶ الزكاة بالاتفاق وهي ربع العشر، لكن عندهما يأخذ العاشر، وعنده يأمر المالك أن يؤديها إلى الفقير بنفسه، وأما ما ذكره نقلاً عن الحقائق من بيان وجه الاستثناء فلا يخلو عن خلل ونقصان على زعمه لعدم موافقته لما في الحقائق، فإنه قال في مقالة النعمان عند شرح قول صاحب المنظومة: لا أخذ للعاشر من رطاب على تمام الحول والنصاب، إذا مرّ التاجر بالرمان والبطيخ والقثاء والسفرجل والعنب والتين وقد اشتراه للتجارة وهو يساوي نصاباً، لم يعشره، عند أبي حنيفة، أي لا يأخذ منه الزكاة. لكن يأمره بأداء الزكاة بنفسه، وعندهما يأخذ منه ربع العشر. [10b]

وتمام الحول على الرطاب بأن كان له نصاب من الدراهم أو الدينار ومضى عليها أحد عشر شهراً مثلاً، ثم اشترى بها رطاباً، فإن قلت: ما تقول في قول صدر الشريعة؟

اعلم أن عند أبي حنيفة يجب في الخضروات صدقة يؤديها مالؤها إلى الفقير لا أنه يأخذها السلطان.

قلت: أن قوله يحتمل المعنيين.

الأول: أنه يبيّن بعد بيان وجوب العشر عند أبي حنيفة على ما يوافق قول تاج الشريعة من يأخذ ذلك الواجب وذلك مسألة أخرى غير مذكورة في الوقاية.

الثاني: أنه نبه وبين بالمناسبة والتقريب بعد بيان الاختلاف بين الشيخ وبين تلميذه في الخضروات غير المشربة بوجوب العشر عنده وعدم الوجوب عندهما أن فيها أيضاً اختلافاً بينهما من جهة أخرى، إذا كانت مشربة للتجارة، ممروراً بها على العاشر، بالغة قيمتها نصاباً بعد الاتفاق على وجوب الزكاة فيها، وهي جواز أخذ العاشر من عينها عند المرور عليه عندهما، وعدم جوازه عنده بل يأمر المالك أن يؤديها بنفسه إلى الفقير.

قال²⁷: وأئمتنا الثلاثة فرقوا بين النذر والشروع في هذه الأيام، وقالوا: لا يلزم بالشروع؛ لأنه معصية، ويلزم بالنذر إذ لا معصية فيه.²⁸

²² أي الخضروات.

²³ أي فيما دون خمسة أوسق، وفيما لم يبق سنة.

²⁴ ثم الكلام ههنا في بيان الواجب وكميته لا في بيان ما يأخذ ذلك الواجب، ولا في بيان كيفية الأخذ كما لا يخفى.

²⁵ مع أن ما ذكره في وجه الاستثناء يدل على أن الواجب عنده غير الواجب عندهما.

²⁶ أي الخضروات المشربة.

²⁷ في قبيل باب الاعتكاف.

²⁸ سهو بين. ينظر: الإيضاح، 226/1.

أقول: لا فرق بين النذر والشروع إلى الصوم في هذه الأيام المنهية في وجوب القضاء على تقدير الإفساد عند أبي يوسف، والمسألة مذكورة على وجه التصريح والتنصيص في المنظومة والمجمع وغيرها من الكتب المعتمدة، فلا يصح قوله، وأئمتنا الثلاثة فرقوا بين النذر والشروع في هذه الأيام، ولعله غرّه قول صدر الشريعة: فرقوا بين النذر والشروع في هذه الأيام.

قال 29: وأول 30 وقته 31 بعد طلوع فجر النحر، وهو أولها، أي أول أيام النحر أفضل من قال وهو فيه، أي في يوم النحر أفضل فقد سهى 32؛ لأن ذلك واجب حتى يجب الدم بالتأخير عنه على ما يأتي في باب الجنابة. 33 [11a]

أقول: طواف الزيارة فرض. ووقته: ثلاثة أيام وهي أيام النحر، وأول وقته بعد طلوع فجر يوم النحر، أي يوم العيد، ويجب الدم بتأخير ذلك الطواف عن الأيام الثلاثة لا عن يوم واحد فقط، وهو يوم النحر، ويوم العيد، وقد وقع في بعض الكتب المعتمدة كالوقاية: أن طواف الزيارة في يوم النحر أي في يوم العيد أفضل، ووقع في بعضها كالهداية: أن أفضل الأيام الثلاثة أولها، أي يوم العيد، فإنه ذكر فيها: وأفضل هذه الأيام أولها كما في التضحية، وفي الحديث أفضلها أولها، 34 فلا تنافي ولا مخالفة بين ما وقع في الوقاية وما وقع في الهداية؛ لأن اليوم الأول إذا كان أفضل الأيام فالظاهر كان الطواف فيه أفضل من اليومين الآخرين، فإذا فهمت توضيح كلامهم وتبين مرامهم فاعلم أن القول المذكور للفاضل المشهور بآين كمال باشا رحمه الله لا يخلو عن نوع سهو ونقصان من جهة اللفظ والمعنى. 35

أما الأول: فلأن المكنى عنه أعني ما رجع إليه المبتدأ، وهو لفظة "هو"، إما يوم النحر أو الطواف، أو أمر ثالث غيرهما، وكل منها غير سديد، وغير خال عن فساد.

أما الأول والثاني: إن جعلت لفظه

"أولها" مبتدأ ثانياً، وخبره لفظ "أفضل"، بأن كان مجموع المبتدأ والخبر خبراً للمبتدأ الأول، فيلزم مع ركائنه واختلاله جداً خلو الجملة الواقعة خبراً عن المبتدأ من العائد إليه، وإن جعلت ظرفاً فلا معنى له يعتد به على التقدير الأول، فعلى التقدير الثاني يلزمه مهروبه على ما فهمه، وهو ما قاله تاج الشريعة.

وأما الثالث: وهو كون ما رجع إليه لفظة "هو" أمراً غير يوم العيد والطواف؛ فلأنه لا يوجد ههنا شيء يرجع إليه لفظة "هو" ويوجد للكلام معنى يعتد به.

وأما الثاني: وهو عدم خلو قوله المذكور عن نوع سهو ونقصان من جهة المعنى، فلما مرّ من أن ذلك الطواف فرض ووقته الأيام الثلاثة، وهي أيام النحر فيجب فيها حتى لو أحر عن هذه الأيام الثلاثة يجب الدم، وأفضل هذه الأيام اليوم الأول منها، فيكون الطواف فيه أفضل. [11b]

29 في كتاب الحج.

30 وأول وقته بعد طلوع فجر يوم النحر وهو فيه أفضل، أي يوم النحر، الوقاية.

31 أي أول وقت طواف الزيارة.

32 سهو فاحش، و عبارته هكذا في نسخته التي رأيناها.

33 ينظر: الإيضاح، 249/1.

34 انتهى كلامه.

35 السهو والنقصان من جهة اللفظ.

ولا يجب الدم بتأخير الطواف عن اليوم الأول فقط، بل إنما يجب بالتأخير عن الأيام الثلاثة كما ذكره هو³⁶، وغيره في باب الجنابة، فقله³⁷ من قال وهو فيه أي في يوم النحر أفضل، فقد سُهي سهو بين لا يمكن إصلاحه، ولا توجيهه بوجه من الوجوه الصحيحة، فتأمل واستقم ولا تتبع الأهواء المزلّة، والأوهام المضلّة، والله سبحانه ولي الرشاد، ومنه العصمة والسداد.

قال³⁸: وكذلك الحلق والتقصير بعد الفراغ منها ليس بحتم بل له الخيار، إن شاء تحلل وإن شاء بقي محرماً حتى يحرم بالحج، إذا لم يكن ساق الهدى، وإن ساق لا يتحلل.³⁹

أقول: المذكور في الكتب المعتمدة عندنا، كالجمع والوقاية، والهداية، والعناية، أن لا خيار للمتمتع الذي لم يسق الهدى بين التحلل وبين البقاء محرماً حتى يحرم بالحج، بل التحلل بالحلق أو التقصير بعد الفراغ من أفعال العمرة واجب. فقله المذكور في محل المنع والدفع لا في محل التسليم والقبول، فلا بد من التفحص والتفتيش حتى ينكشف حقيقة الحال، وحلية المقال، بعون الملك المتعال.

قال⁴⁰: أو أخره أي أخر طواف الصّدْر إلى آخر أيام التشريق،⁴¹ إلى قوله فعليه دم.⁴²

أقول: الحكم بوجود الدم على من أخر طواف الصّدْر إلى آخر أيام التشريق إنما هو سهو قلم؛ لأن طواف الصدر فيه أولى واحب من الطواف الذي وجد قبل هذا في أيام النحر، فضلاً عن أنه يجب الدم بتأخيره إليه كما هو المذكور والمصرح به في جميع الكتب المعتمدة، المطولة والمختصرة، على التفصيل والإجمال، ثم إنه لا يجب شيء بتأخير طواف الصدر فضلاً عن أن يجب الدم بتأخيره إلى آخر أيام التشريق. قال الإمام قاضيخان: ولا شيء عليه؛ لتأخير طواف الصدر؛ لأنه غير مؤقت، هذا كلامه.

وأظن أن هذا نشأ من التباس طواف الصدر بطواف الزيارة، فإنه لو أخر طواف الزيارة إلى آخر أيام التشريق يجب الدم عليه، كما لا يخفى على متابعيه ومبتغيه.

قال⁴³: اعلم أن قوله زوجني يحتل التوكيل وحينئذ يكون القول المذكور شرطاً للعقد لا شرطاً له، ويكون انعقاد النكاح بقول الآخر "تزوجت" وحده؛ وهو المراد بما ذكره [12a] سابقاً بقوله: "كتزوجت" ويحتمل الإيجاب وحينئذ يكون

³⁶ أي الفاضل الشهير بان كمال باشا.

³⁷ أي قول ذلك الفاضل.

³⁸ في باب القران.

³⁹ سهو. ينظر: الإيضاح، 262/1.

⁴⁰ في باب الجنابة.

⁴¹ وما دام يؤمر بالإعادة إقامة الواجب في وقته أي في مطلق الزمان وهو وقت طواف الصدر؛ لأنه ليس المؤقت بأيام النحر، ولهذا لا يجب شيء بالتأخير عنها بالإتفاق. من غاية البيان. ما ذكره وإن وجد في غاية البيان لا يفيد بل يرد عليه كلامه ما ذكرناه أيضاً.

⁴² خبط فاحش في المسألة الشرعية. ينظر: الإيضاح، 268/1.

⁴³ في كتاب النكاح.

المذكور شطر العقد و يكون الإنعقاد به وبقول الآخر "تزوجت" جميعاً، وهو المراد ههنا، وهذا من المواضع التي وفقت بتحصيلها وتفصيلها.⁴⁴

أقول: في احتمال رُوجني إيجاباً نظر؛ لأنه لم يؤيد دعواه بنقل من الكتب المعتمدة، ولا بدليل يجوز ذلك الاحتمال، والمصرح به في الكتب المعتمدة: أن "رُوجني" ليس إيجاباً، بل هو توكيل، وأيضاً لو احتتمل "رُوجني" إيجاباً لزم احتمال "بُعني" إيجاباً، والملازمة بينة لمن اهدى إلى سبيل التحقيق، بنور التوفيق، واللازم فاسد غير صحيح؛ لأنهم ذكروا في باب نكاح الرقيق: لو قال رجل لآخر: بَعُ عبدك مني بألف، وقال الآخر: بعته، لا ينعقد البيع؛ لأن الواحد لا يتولى طرفي البيع، انتهى كلامهم.

فلو احتتمل "بُعني" إيجاباً انعقد البيع بدون لزوم تولى الواحد طرفي البيع، فتأمل راجياً من القادر الجليل أن يبسر كل عسير وعويل، إذ هو نعم المولى ونعم المنيل.

قال⁴⁵: وللمفوضة ما تراضيا عليه، أو فرض لها إن وطئت، أو خلت به، أو مات، والمتعة إن طلقت قبل وطئ وخلوة، ولا خلاف فيه للشافعي ذكره في الحقائق.⁴⁶

أقول: إذا طلقت المفوضة المذكورة⁴⁷ قبل وطئ أو خلوة فلها المتعة عندهما، وعند أبي يوسف أيضاً في قول الثاني، وفي قوله الأول، وهو قول الشافعي لها نصف المفروض، فلا يصح قوله، ولا خلاف⁴⁸ فيه للشافعي؛ لأن المصرح في الكتب التي عندنا كالهداية، والعناية، وشرح صدر الشريعة، والحقائق، والجمع، وشرحه، وغيرها: وجوب نصف المفروض لها عنده إلا المتعة إذا طلقت قبل وطئ وخلوة، وأما قوله: ذكره في الحقائق فخلافه مذكور في الحقائق، فإنه قال في مقالة الشافعي عند شرح قول صاحب المنظومة، والفرض بعد العقد مثل الذكر، في العقد في انتصاف المهر:

"تزوجها ولم يسم لها مهراً، ثم قدر لها مهراً، ثم طلقها قبل الدخول بما يجب عنده نصف المقدر لها، وعندنا يجب المتعة"، انتهى كلامه⁴⁹. ثم إن وجوب المتعة بلا خلاف بيننا وبين الشافعي للمفوضة [12b] إذا طلقت قبل وطئ أو خلوة إنما يكون للمفوضة التي لا يقدر لها المهر ولا يفرض بعد العقد، ولعل منشأ سهو عدم التفرقة بين المفوضة التي قدر لها المهر أو فرض بعد العقد وبين المفوضة التي لم يقدر لها المهر ولم يفرض بعد العقد، فافهم وتمتع بما هو لك المفروض المقدر، فالله الهادي إلى سواء السبيل، وهو حسبنا ونعم الوكيل.

قال⁵⁰: في حاشية كتابه الذي سماه بالإيضاح فلا صحة لما قيل، أما إذا كان زائداً فلا تأخذ بحصة ما زاد.⁵¹

⁴⁴ ينظر: الإيضاح، 286/1.

⁴⁵ في باب المهر.

⁴⁶ سهو في المسألة الشرعية. ينظر: الإيضاح، 315/1.

⁴⁷ أي المفوضة التي قدر لها المهر، أو فوض بعد العقد.

⁴⁸ في شرح صدر الشريعة: وعند أبي يوسف وهو قول الشافعي لها نصف المفروض.

⁴⁹ كما يفهم من الحقائق والهداية.

⁵⁰ في باب نكاح الرقيق والكافر.

⁵¹ ينظر: الإيضاح، 326/1.

أقول: الكلام فيما لا يفني ثمن العبد المبيع لأحد الدين، دين مهر المثل، ودين غيره من الديون التي تتقدم على ما زاد على مهر المثل، فحكمه: لا تأخذ شيئاً بخصه ما زاد على مهر المثل؛ لأن سائر الديون مقدّم على ما زاد على مهر المثل كتقدم دين الصّحة على دين المرض، أما أخذها ما بقي من ثمنه بخصه ما زاد من مهر المثل، بعد استيفاء حقوقهم، ففيما بقي شيء من ثمنه بعد ما بقي ديونه المتقدمة على ما زاد على مهر المثل، فلا صحة لقوله فلا صحة لما قيل. أما إذا كان زائداً فلا تأخذ بخصه ما زاد.⁵²

قال⁵³: وبإضافة الطلاق إلى ما يعتبر به عن الكل، كالرأس، والرقبة، والعنق، والروح، والبدن، والجسد، الفرق بينهما: أن الرأس والأطراف داخله في الجسد دون البدن، ثم قال صاحب الكشاف في الفائق: البدن من الجسد ما سوى الرأس والشوى. والجوهري غافل عن هذا الفرق، حيث قال البدن الجسد.⁵⁴

أقول: ما ذكره في هذا الباب وفي باب شروط الصلاة صريح في أن الأطراف خارجة عن البدن، وما ذكره في باب الطهارة من قول: فرض الغسل المضمضة والاستنشاق وغسل البدن. وقوله عند بيان سنن الغسل ثم يفيض الماء على كل بدنه ثلاثاً، يقتضي دخول الأطراف في البدن كدخولها في الجسد، والأثرم وجود كمال فرض الغسل بدون غسل الأطراف، ووجود سننه بدون غسلها ثلاثاً، ولم يقل به أحد، فثبتت مخالفة ظاهرة بيّنة بين ما ذكر في باب إيقاع الطلاق وفي باب شروط الصلاة، وبين ما ذكر في باب الطهارة، وثبت أيضاً مع قطع النظر من المخالفة [13a] أن لا يصح قوله في باب الطهارة⁵⁵ على مقتضى ما ذكره في باب شروط الصلاة، وفي باب إيقاع الطلاق؛ لأنه حكم حكماً قطعياً في هذين البابين⁵⁶، أن الأطراف خارجة عن البدن، فلزمه تحقق فرض الغسل وسننه بدون غسل الأطراف، وهذا مع فساده في نفسه غير مراده، فلا يمكن إصلاح كلامه، فإن قلت: هل يصح ما وقع في عامة الكتب⁵⁷ من عبارة لفظ البدن، حيث قيل: بدن الحرة عورة إلا كذا، وفرض الغسل المضمضة والاستنشاق، وغسل البدن، وعند تعدادهم سننه، ثم يفيض الماء على كل بدنه ثلاثاً؟ قلت: أنه صحيح؛ لأنه يطلق على المعنيين⁵⁸،

الأول: الداخلة فيه الأطراف كالجسد، يدل عليه قول الجوهري: الجسد البدن، وقوله بدن الإنسان جسده.

الثاني: الخارجة عنه الأطراف يدل عليه ما وقع في القاموس البدن محرّكة من الجسد⁵⁹ ما سوى الرأس والشوى، وكذا ما نقله عن الفائق فإن منع إطلاقه على المعنى الأول بطريق الحقيقة، فلا يمكن منع ذلك الإطلاق بطريق المجاز بذكر اسم الجزء وإرادة الكل.

⁵² وتفصيله في الهداية وشرحها.

⁵³ في باب إيقاع الطلاق.

⁵⁴ سهو. أي من قوله: وللحرة جسدها، لم يقل بدنها؛ لن الأطراف خارجة عن البدن داخلة في الجسد، نص عليه في الفائق. ينظر: الإيضاح، 342/1.

⁵⁵ وهو قوله: فرض الغسل: المضمضة والاستنشاق، وغسل البدن. وقوله عند بيان سننه: ثم يفيض الماء على كل بدنه ثلاثاً.

⁵⁶ باب إيقاع الطلاق وباب شروط الصلاة.

⁵⁷ كالوقاية والكنز والهداية وغيرها من المعبريات.

⁵⁸ ويد عليه نوع دلالاته عدّهم البدن من جملة ما يعتبر به عن الكل.

⁵⁹ الذي دخل فيه الأطراف كالجسد.

قال⁶⁰: ومات بذلك السبب أو بغيره ترث خلافاً للشافعي، اعلم أن محل الخلاف غير منحصر في الثلاث كما توهم، فإن البائن أيضاً محل خلاف نصّ عليه في الكافي.⁶¹

أقول: اعلم أن للطلاق ثلاثة أقسام⁶²، ولكل منها أحكاماً على جِدَا.

القسم الأول: ثلاثة.

والثاني: ما دون ثلاثة.

وهو على قسمين:

أحدهما: بائن.

والآخر: رجعي.

والبائن: ما يكون بالكناية غالباً، وإنما قلنا غالباً؛ لأن الطلاق قبل الدخول بها ولو بعد الخلوة مطلقاً، أي سواء كان صريحاً أو كنايةً بائن.

والرجعي: هو صريح الطلاق بعد الدخول، غير مقرون بالثلاثة، ولا بالعوض، عربياً كان أو فارسياً.

ذكره في الحقائق هذا بحسب الغالب؛ لأن الرجعي قد يوجد ويقع بالكناية، مثل أنت واحدة، واعتدي واستبرئي رحمك هذا عندنا وعند الشافعي ما دون الثلاثة، بعد الدخول كله رجعي سواء كان صريحاً أو كناية، إلا إذا اقتزن بالعوض. [13b]

قال في الحقائق: الكنايات كلها رواجع عنده، وعندنا بوائن إلا الثلاث، أنت واحدة، واعتدي، واستبرئي رحمك، فإنها رواجع، ثم قال فيها: إن عنده إزالة الملك بعد الدخول غير مملوكة للزوج إلا باشتراط البدل أو استيفاء العدة، وعندنا مملوكة حتى لو قال لها أنت طالق بائن، يقع بائن، وعند رجعي، فثبت أن محل الخلاف بيننا وبين الشافعي منحصر في الثلاث؛ لأن ما دون الثلاث لا يخلو إما أن يكون بعد الدخول أو قبله فإن كان بعد الدخول وكان رجعيّاً بالاتفاق ترث بالاتفاق، كما لا يخفى على من له خبرة في هذا الفن.

وإن كان بائناً عندنا ورجعيّاً عنده ترث اتفاقاً أيضاً⁶³، أما عندنا فلأن امرأة الفارّ ترث، أما عنده فلأن المطلقة الرجعية ترث عنده، وإن كان بالعكس، أي وإن كان بائناً عنده ورجعيّاً عندنا فهذا لا يتصور، ولا يوجد كما يعلم من الكتب المعتمدة، ومما نقلناه من الحقائق، هذا إذا لم يكن الطلاق بسؤالها ولا برضاها ولا باختيارها نفسها، أما إذا كان تطليقها

⁶⁰ في باب طلاق المريض.

⁶¹ في المسألة الشرعية. ينظر، الإيضاح، 370/1.

⁶² واعلم أن الخلاف فيما إذا طلقها ثلاثاً؛ لأنه أن يطلقها صريحاً ترث اتفاقاً، وكذا إن طلقها بالكنايات، أما عندنا فلأن امرأة الفارّ ترث، وأما عنده فلأن الكنايات رواجع، وإن خالعه لا ترث اتفاقاً؛ لأنها رضيت بالفرقة، بقي الثلاث فهو محل النزاع، صدر الشريعة.

⁶³ وأما التي تكون بائناً بالاتفاق كالمطلقة قبل الدخول والمختلفة وغيرها فهي غير وارثة بالإجماع.

بسؤالها أو برضاها، أو باختيارها نفسها فالمرأة غير وارثة إجماعاً، ذكره في الحقائق، وإن كان قبل الدخول فالطلاق قبل الدخول بائن بالاتفاق⁶⁴ كما بين في موضعه وهي غير وارثة بالإجماع.

أما عنده؛ فلأن البائن لا ترث، أما عندنا؛ فلأن المراد من العدة في قولنا امرأة الفار وارثة في العدة، عدة تجب بالدخول بما خاصة لا التي تعتمها، والواجبة بالخلوة كما ذكره الفاضل في آخر هذا الباب نقلاً عن الذخيرة، فلم توجد مطلقة بطلقة واحدة أو اثنتين صارت محل الخلاف بيننا وبين الشافعي، فلم يصح قوله رداً لصدر الشريعة، إن محل الخلاف غير منحصر في الثلاث كما توهم، فإن البائن أيضاً محل خلاف، ونص عليه في الكافي⁶⁵.

ثم إن المراد من الصريح في قول صدر الشريعة⁶⁶: إن طلقها صريحاً ترث اتفاقاً⁶⁷، الطلاق الرجعي لا الصريح المنقسم إلى الرجعي [14a] والبائن الواقع باللفظ الصريح كالواقع قبل الدخول، والمراد من الكنايات في قوله⁶⁸: وكذا إن طلقها بالكنايات البائن لا الكنايات المنقسم إلى البائن والرجعي الواقع بالكنايات كالواقع بائن واحدة، واعتدي، واستبرئي رحمك؛ لأن الصريح يطلق على الرجعي مطلقاً لوقوعه في الغالب باللفظ الصريح والكنايات يطلق على البائن مطلقاً لوقوعه أيضاً في الغالب باللفظ الكناياتي؛ ولأن البائن للثلاث الرجعي والبائن الذي دون الثلاث ولو أريد أيضاً بالصريح ما يكون باللفظ الصريح، وبالكنايات ما يكون باللفظ الكناياتي مطلقاً المنقسم كل منهما إلى الرجعي والبائن لزم اشتراك الرجعي والبائن الصريحين في الحكم، والاشتراك الرجعي والبائن الكناياتيين في الحكم أيضاً، وليس الأمر كذلك.

ولو أريد بالصريح: الصريح الرجعي فقط، وبالكنايات: الكنايات البائن فقط، لزم إهمال حكم الطلاق الصريح البائن وحكم الطلاق الكناياتي الرجعي كالذي وقع بالألفاظ الثلاثة المذكورة، وذكر في موضع البيان بعيد جداً، ثبت أن لا وجه ولا صحة لقوله في حاشيته، وكون الكنايات راجع عنده لا ينافي ذلك؛ لأن الصريح قبل الدخول بائن، فمن قال: إن طلقها صريحاً ترث اتفاقاً فقد أخطأ.

قال⁶⁹: وأما النفقة الماضية فتسقط بالفرقة بأي وجه كانت، ولا يتأثر فيه الخلع والمبارأة، ثم قال في حاشيته هذه من جملة ما أخطأ فيه صدر الشريعة حيث ظن أن النفقة الماضية سقوطها بالخلع والمبارأة.⁷⁰

أقول: فيه بحث من وجهين.

الأول: إن لسقوط النفقة الماضية أسباباً متعددة، ومن جملتها: الخلع والمبارأة فيكون فيه تأثير لهما وإن سُلّم عدم اختصاص سقوطها بهما.

⁶⁴ والمراد من الإتفاق المذكور في هذه المقالة: اتفاقنا مع الشافعي؛ لأن امرأة الفار ترث بعد العدة أيضاً عندنا.

⁶⁵ لكن باب التاويل مفتوح على ما ذكره في الكافي.

⁶⁶ ثم إن ما ذكرناه عناً لصدر الشريعة، كما يرد على قول ذلك الفاضل يرد على قول صاحب الكافي، ومن حذا حذوه من الأفاضل.

⁶⁷ فالحق والتحقيق الذي لا ياتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه: ما ذكره صدر الشريعة.

⁶⁸ في قول صدر الشريعة. - ب

⁶⁹ في باب الخلع.

⁷⁰ حبط في المسألة الشرعية. ينظر: الإيضاح، 389/1.

الثاني: إن ما ذكره ذلك الفاضل في باب النفقة موافقاً لما وقع في الكتب المعتبرة تخصيص بعدم سقوط النفقة الماضية بالفرقة، بأي وجه كانت حيث قال: فإن مات أحدهما أو طلق قبل قبض سقط المفروض، إلا إذا استدان بعد فرض قاضي، والذي ذكره في باب الخلع تصريح [14b] بسقوط النفقة الماضية مطلقاً بالخلع والمبارأة فثبت سقوط النفقة الماضية بالخلع والمبارأة، إذا استدان بعد فرض قاضي وعدم سقوطها، حكمه بدون غيرها من أسباب الفرقة، فيلزم أن لا وجه ولا صحة أصلاً لقوله، وأما النفقة الماضية فتسقط بالفرقة بأي وجه كانت، ولا تأثير فيه للخلع والمبارأة، ولا لقوله هذه من جملة ما أخطأ فيه صدر الشريعة، حيث ظن أن النفقة الماضية سقطتها بالخلع والمبارأة.

قال⁷¹: فيه مساهلة؛ لأن التأجيل لا يكون إلا ما بعد ما ثبت بشهادة النساء أنها بكر أو ثيب بما أنها ثيب، إلا أنه نكل عن الحلف، فبعد ذلك لا مجال لإيراد التقسيم المار ذكره بتمامه، نعم يرد بعض أقسامه.⁷²

أقول: إذا اختلف الزوجان في الوصول وعدمه، فلا شك أن الزوج يدعي كونها ثيباً، فإن علم كونها ثيباً سواء كان بإقرار الزوجة أو بعلم القاضي بأن كانت موطوءة ومطلقة، أو بكونها ذات أولاد كثيرة من زوج آخر مثلاً، فحكمه لا يثبت أن كونها بكرًا أو ثيباً بشهادة النساء أصلاً لا في الابتداء، ولا بعد التأجيل؛ لعدم الحاجة إليها بانعدام الضرورة المبيحة للنظر، وإن لم يعلم كونها ثيباً وادعت كونها بكرًا، احتاج ثبوت كونها بكرًا أو ثيباً إلى شهادتهن، فتعين أن ثبوت كونها بكرًا أو ثيباً بشهادتهن إنما يكون في الصورة الثانية فقط، لوجود الضرورة والحاجة إليها بسبب وجود الاختلاف بينهما في كونها بكرًا أو ثيباً وانتفاء علم القاضي.

وهذه الضرورة توجد عند الاختلاف المذكور في تلك الصورة الثانية بلا فرق بين ابتداء التأجيل وبعد التأجيل، هكذا لا بد أن يفهم معنى قول تاج الشريعة وإن اختلفا وكانت ثيباً أو بكرًا إلى آخره، فإذا ثبت عندك ما ذكرناه حق ثبوت، فاعلم أنه لا وجه ولا صحة لقول ذلك الفاضل فيه مساهلة؛ لأن التأجيل لا يكون إلا بعدما ثبت بشهادة النساء أنها بكر أو ثيب بما أنها ثيب؛ لأن التأجيل [15a] في الصورة الأولى يوجد بدون الشهادة، كما لا يخفى ولا لقوله فبعد ذلك لا مجال لإيراد التقسيم المار ذكره بتمامه؛ لأنه لا فرق في إيراد التقسيم المار ذكره بتمامه في الابتداء وبعد التأجيل؛ لأن اللازم في الصورة الأولى في الابتداء وكذا بعد التأجيل التحليف على التفصيل الذي ذكر في الوقاية وفي كتابه الذي سماه بالإصلاح أيضاً.

وفي الصورة الثانية بلا فرق بين الابتداء وبعد التأجيل أيضاً، النظر ثم الشهادة على التفصيل الذي ذكر ولا لقوله في حاشيته رداً على صدر الشريعة فلم يصب من قال أي لا يخلو، أما إن كانت ثيباً أو بكرًا فنظرت النساء إلى آخر ما قاله في شرحه.

قال⁷³: لكن الأبوين يجوز لهما بيع عروض الولد الغائب عند أبي حنيفة استحساناً، ولا يتعرض لهما القاضي، ويصرفان في نفقتهما بالمعروف، ذكره في التحفة.⁷⁴

⁷¹ في باب العينين. ب-

⁷² سهو. ينظر: الإيضاح، 405/1.

⁷³ في باب النفقة.

⁷⁴ ينظر: الإيضاح، 427/1.

أقول: قوله هذا يدل على جواز بيع الأم عرض ولدها الغائب، وما ذكره في آخر هذا الباب من قوله دل هذا على أن الأم أيضاً تملك مال الإبن عند الحاجة إذا لم يحتج إلى البيع، بأن يكون من جنس حقها يدل على عدم جواز بيعها عرض ولدها مطلقاً، فلا بدّ من التوفيق بينهما، فله العون والمنة في إدارك الحقائق والاهتداء إلى الدقائق.

قال: ونفقة عرس القنّ عليه يُباع فيها إن لم يفد الولي؛ لأن حقها في النفقة لا في عين الرقبة مرة بعد أخرى، أي لو اجتمع عليه نفقة أخرى بعدما بيع مرة في النفقة بيع ثانياً وكذا ثالثاً ورابعاً، وفي دين غيره يباع مرّة، والفرق أن النفقة تتجدد في كل زمان، فيكون ديناً آخر حادثاً بعد البيع، ولا كذلك سائر الديون.⁷⁵

ثم قال في حاشيته: هذا من المواضع التي أخطأ فيها صدر الشريعة خطأً فاحشاً، حيث زعم أنه يباع في نفقة مجتمعة مرة بعد أخرى.⁷⁶

أقول: أنهم بينوا وصّروا⁷⁷ قاطبةً متفقةً أقلامهم⁷⁸ بأن العبد يباع [15b] في دين النفقة مرة بعد أخرى، وفي دين غيرها⁷⁹ يباع مرة واحدة، فإن لم يفِ ثمنه دينه طولب به بعد العتق، وعللوا بتعليل حاصله: أن النفقة لتجددها بمضي الزمان كان في حكم دين حادث، ولا كذلك سائر الديون، ورفقوا بين دين النفقة وبين سائر الديون⁸⁰ بما ذكر، وبعض من المصرحين المذكورين، صوروا كما صورّه صدر الشريعة، فلو لم يكن الأمر كما ذكره صدر الشريعة لم يكن لقولهم يباع في دين النفقة مرة بعد أخرى، وفي دين غيرها يباع مرة واحدة، معنى صحيح أصلاً؛ لأنه كما يباع في دين النفقة المجتمع بعد البيع بسبب دين النفقة، فالظاهر أنه يباع في سائر الديون الحاصل بعد البيع بسبب سائر الديون، كدين المهر، ودين التجارة مثلاً.

وأيضاً لم يصح تعليلهم ولا فرقههم؛ لأن دين النفقة حينئذ كان ديناً حادثاً بعد البيع في الحقيقة لا في حكم دين حادث، ثم إن ذلك الفاضل لم يؤيد دعواه بنقل من الكتب ولا بدليل يدل على خلاف ما ذكره صدر الشريعة وغيره من الأفاضل، فعليكم الاختبار أيها الفضلاء، ثم الاختيار.

هذا ما كتبه إبراهيم الفقير الحقيّر، المعترف بالزلل والتقصير،

المعزول عن مدرسة بناها سليمان باشا - غفر له الله ورضي عنه -،

ولا يحرمه عن لطفه لله حاشا، حامداً لربه الكريم رب العالمين،

⁷⁵ خطأ في المسألة الشرعية. ينظر: الإيضاح، 426/1.

⁷⁶ صورته عبد تزوج امرأة بأمر المولى، ففرض القاضي النفقة عليه فاجتمع عليه ألف درهم، فبيع بخمسمائة وهي قيمته، والمشتري عالم أن عليه دين النفقة يباع مرة أخرى، بخلاف ما إذا كان الألف عليه بسبب آخر فبيع بخمسمائة لا يباع مرة أخرى، صدر الشريعة. ينظر: الإيضاح، 426/1.

⁷⁷ بعض ذلك التصريح في كتاب المأذون، وبعضه في باب نكاح الرقيق، وبعضه في باب النفقة.

⁷⁸ كما وقع في الهداية والعناية، والتارخانية، والخلاصة، والجمع وشرحه والزيلي، وصادر الشريعة، وحاوشيه، وغيرها من الكتب التي وقع عليها نظرنا.

⁷⁹ أي في غير دين النفقة.

⁸⁰ حتى لو اجتمع عليه نفقة أخرى بعد أداء الألف بالبيع مرتين بيع ثالثاً ثم رابعاً وخامساً إلى ما لا يتناهى، حاشية أخي حلي.

ومصلياً على نبيه محمد وآله أجمعين،
وقائلاً أيها الناظر فيه احكم بيننا بالحق ولا تشطط واهدنا إلى سواء الصراط.
وعانذا به من الحور بعد الكور، ومن إساءة الأدب على البساط فيرد إلى الباب،
أو اصطبل الدواب، أو يستحق العقاب والعتاب، عند أولي الألباب،
وسائلاً أن يرزقنا خير العاقبة ومحض العافية،
برحمته السابغة ورأفته الشائعة، وبه العون ومنه الصون،
فهو الهادي إلى سواء السبيل،
حسبنا ونعم الوكيل.

تم

955هـ

في أوئل صفر

[16a]

Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla
Tâceddin el-Asğâr İbrahim b. Abdullah el-Hamîdî'nin el-İslâh ve'l-Îzâh
Adlı Esere Haşiyesi¹

Kapısına gelip dua edenin dualarına cevap veren, katına ilticâ edenleri hayal kırıklığına uğratmayan Allah'a (c.c) hamd olsun. Kerîm olan yaratanın ahlakı ile ahlaklanmayı emredene ve -bu konuda ayet-i kerimede şöyle buyrulur: "Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin (Kalem/4)"- ve apaçık hakkı kabul eden ailesine, sahih kavle tabî olan ashabına ve ardından dinin kalesini, haddi aşanların onun sığınağı etrafında dönüp durmasından koruyana ve zâlimlerin ellerini Müslümanların mallarından ve ırzlarından engelleyenlere salât ve selam olsun.

Mevzuya gelince:

Hakikatin peşinde olanlar "Sizlere selam olsun bizim cahillerle işimiz yok. (Kasas/55)" Biliniz ki, bu muhtasarı kıymetli âlim, ilmi kâmil, meşhur İbn Kemâl Paşa-Allah (c.c) kabrinde onu ilmine ve dilediğine göre nimetlendirdi- kaleme almış ve bu eseri, salah ve felahın işaretlerinden uzak olmasına rağmen (bunu) **el-İslâh ve'l-Îzâh** olarak isimlendirmiştir. Öyle ki söz konusu eserin içerisinde, eksik, hata, bocalamalar ve noksanlıklardan oluşan fasid tasarruflar ve delile dayanmayan itirazlar bulunmaktadır. Gerekli olmayan hususlara değinmiş ve gerekli olan konulardan ise kaçınarak değinmemiştir. Eser şeriata muhalif birçok meseleyi barındırmaktadır ki bu asl ve fer' açıklandıktan sonra onun bu hususlara muhalefeti açıktır. Genişletilmiş eserler (şerhler) ve muhtasar kitaplardan müteşekkil olan muteber eserlerdekine, açık bir şekilde muhalefeti mevcut olduğu için yeni başlayan bir kimsenin onun hakikatine inanması gerekmez ve bitiren kimsenin de bununla amel etmesi gerekmez. Zikredilecekleri bizzat inceledikten sonra söylenenlerden şüphe edenler, günün aydınlığından ve sabahın güneşi doğduğu zaman sabahın var olmasından bile şüphe eder.

el-Melik ve el-Müteâl olan Allah'ın (c.) yardımıyla bu meselelerde açık bir sözle hakikatin hali üzerine vâkıf olunca -Yüce Allah şu şekilde çağrıda bulundu: "Eğer bilmiyorsanız ehli zikre (âlimlere) sorun" (Enbiya/7)- bu sebepten ötürü kastedilen manayı çıkarma hususunda hakikati ve yakîni öğrenmek isteyenlere, bu makamda birçok meseleden çok azını zikrederek, işaretleri göstermek ve anlatmak üzerimize vacip oldu. Bütün insanların farzı ve vacibi terk ederek günaha girmemesi için ve isabet edenlerden ve sevap işleyenlerden akıl sahiplerine hatırlatma ve öğüt olması için, müftü ve kâdının bu kitaptan hareketle gerçeğe ve hakka aykırı fetva vermemesi için (söz konusu meseleleri ele alacağız). Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurdu: "Çünkü mü'minlere yardım etmek üstümüze bir haktır. (Rûm/47)" Resûlullah (s.a.v) ise bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Her kime öğrendiği ilim sorulursa o da çeşitli sebeplerden dolayı o bilgisini gizlerse, [8a]

¹ Dipnotta verilen haşiyeye, Burdur İl Halk Kütüphanesi'nde "*Haşiyetün alâ İzâhi'l-İslâh*" adıyla ve 001453-02 arşiv numarasıyla kayıtlı olan yazma nüshasıdır. Varak sayfaları bu nüshaya göre verilmiştir.

Allah (c.c) kıyamet günü o kimseye ateşten bir gem vuracaktır." (Ebû Davud, Sünen, İlim/7; İbn Mâce, Mukaddime, 27)

Bu metne bakan (veya bu metni okuyan) kişiyi usanmaktan ve bıktırmaktan korumak adına bu bahsi kısa tuttuk ki böyle bir ihtisarla o yüce hazrete ve adaletin ve ihsanın türleriyle zamanın ehlini feyziyle kuşatan o şerefli eşiğe hizmet edelim.²

Onların arasından art arda gelen, bitmek tükenmek bilmeyen faziletleri ona has kıldık ki din ve dünya rütbelerindeki mertebesi yükseldikçe yükselsin, yakîn ehlinde olan faziletlielerin ve meliklerin boyunları onun devletinin makamları (hükümdarlığı) altında boyun eğsin. Öyle ki şeref ve ikbal her zaman onunla birlikte olsun. Bu (bahsettiğimiz) kişi, zamanın sultanlarının sultanı olan Âl-i Osman'ın onuncu sultanına (Kanuni Sultan Süleyman) eşlik etmektedir. Allah (c.c) onu (Osmanlı devletini) ilelebet bâki kılsın ve gelmiş geçmiş bütün Osmanlı sultanlarına rahmet etsin ve hoşnut olsun. Dikkat edilmesi gereken husus o, ikinci vezirdir ki o hem ahâli hem de Osmanlı'ya sığınan herkes için başvurulacak bir mercidir. el-Melik ve el-Menân olan Allah'ın (c.c) ve Rasûlü'nün (S.a.v) ismiyle isimlendirilmiştir, onu tarife ve beyana gerek yoktur. O, el-Melik ve el-Müstağni olan Allah'ın (c.c) yolunda savaşıyor bir mücahit ve o Allah'ın gölgesinin gölgesidir. Hem hükümdarlığın hem devletin hem de dinin düzenidir. O, sübhanî ilimleri rabbani kudrete eklemiştir, bu sebeple bu konuda eşi benzeri bulunmamış ve kendi asrındaki meliklerini ve zamanın emirlerini geçmiştir. Adalet, zulüm ve onun taraftarlarına mağlup olduğunda, onun cenâbındaki gölgeye iltica etti. O, sayılamayacak derecede makam ve rütbe sahibidir. -onu çevreleyen kemer onun mertebelerini kapsama hususunda dar kalır.- O dönemdeki insanların dili onu övmeye layık değildir. Her kim onun himâyesinin zeylini (eteğini) tutarsa onun bütün istekleri (hayalleri) gerçek olur ve hiç kopmayacak sapasağlam bir bağa tutunmuş olur. Her kim onun ayağının tozu ile gözlerine sürme çekerse gündüzün ortasında gökyüzünde Süheyl yıldızını (en küçük yıldız) görür.

Onun devletinin zamanında adalet bayrakları yüksekte durmaya devam etti, onun tertibinin izlerinden ilmin kıymeti çok değerli olarak görülmeye devam etti, bütün hak ehlinin yanında onun destekleri fezayan etti, halk arasında düşmanları çok azdı. Allah'ım! Kelimetullahı yüceltmek için onu desteklediğin gibi onun hizmetini de ebedî kıl. Senin yarattıklarının maslahatının nizamı için onun ruhunu nurlandırdığın gibi ruhunu da ölümsüz kıl. Tarih boyunca onun adaletinin tesirlerini sağlamlaştırdı. Devletin iplerini ebediyet ve sonsuzluk direklerine bağla. Benim bu söylediklerimi okuyan, duyan ve bu dualarıma âmin diyeni Allah (c.c), iki cihanda korktuklarından emin eylesin. [8b]

Ben bu risaleye, onun müstahak ve ehil olması hasebiyle duaları ilave ettim çünkü onun hizmetlerini ancak dua ederek takdir edebilirim. Zira benim

² Kanunî Sultan Süleyman döneminde 1544-1553 ve 1555-1561 tarihleri arasında sadrazamlık görevinde bulunan Rüstem Paşa'yı kastetmektedir. İbrahim b. Abdullah el-Hamidî (Tâceddin el-Asğâr) iki nüsha olarak yazdığı bu risalenin birini Rüstem Paşa'ya sunmuştur. bkz: Taşköprüzâde, *Şekâiku'n-Nu'maniyye*, 371.

ihtiyaçlılar için elimi kaldırmaktan başka bir şey yapmaya tâkâtım yok. Onun hizmetinin ipine tutunmayı ve onun has dairesinde bulunan kimselerin yoluna sülûk etmeyi ümit ediyorum. Böylece belki onun lütuflarının açılmasıyla bir nefes elde ederim ve işte o zaman benim karanlık gecelerim sabaha çıkar. Bir misk kokusunu yayar, dolunay ise parlar, bunda şaşılacak bir durum yoktur. Hastaya onun ilaçlarından bir şifa olmasını ve şiddetli susuzluğa onun suyunun yetmesini temenni ediyor ve umuyorum. İnsaflı olan ve yoldan sapmaktan sakınan âlimlerin, iki defa gözden geçirip inceledikten sonra iki şeyden birini yapmalarını temenni ediyorum.

(Bu iki yoldan biri) Şayet benim söylediklerim hak, doğru ve isabetli ise, ödül ve hüsnü kabul bizim içindir. Temel gaye ve nihâi istenilen de budur. Ancak söylediklerim yanlış ise (diğer yol), yalan iddia edenlere ve batıl söz söyleyenlere bu kapının kapanması için cevapla reddedilip men' edilsin, i'kâp ve ceza ile ta'zir ve te'dip edilsin. (Bunu yapacak kişiler de) Akranlarımızdan irfan ve ilim ile muttasıf olup insaflı olan bizlerden birileri olsun, fakat bunu zamanın bütün insanlarıyla birlikte yapmasın. Çünkü onların tek yaptıkları şey tartışma, inat ve doğru yoldan saptırmaktır. Fesat ve tartışma yayıldı ve mantık yolları yok oldu. İlim, rüzgârın onu savurduğu bir çöp haline dönüştü. Cehalet ise onda başarının dönüp durduğu büyük bir şey olarak dolaştı. Cehalet o zamanda meşhur oldu, ilim ise sanki onda zikredilen bir şey değilmiş gibi oldu. Âlimler yollara atılmış, cahiller ise bahçelere taşınmıştır. Allah'tan (c.c) bize kitap ve sünnete yapışmayı lütfetmesini, azılı düşmanların şerrinden emin kılmasını istiyoruz, ta ki pişmanlık konumunda olmayalım ve kalemin hatasından dolayı özür dileme mecburiyetinde kalmayalım.

İbn Kemal -Allah (c.c) onun türbesini nurlandırısın ve kendi katındaki derecesini âli eylesin- ismiyle meşhur olan **el-Fâzıl şöyle dedi:**³ "elbisenin sarkıtılması mekruhtur." ifadesi şu söze izafe edildi: "Mescid üzerinde cima' etmek ve büyük abdest bozmak ve bevl etmek mekruhtur. İçinde mescid bulunan bir evin üzerinde, yani namaz kılmak için hazırlanan ve mihrabı olan herhangi bir yerin üzerinde bunları yapmak mekruhtur. Mescit kelimesine, ilk geçtiği yerde marife ikincisinde ise nekra olarak işaret etti."⁴

Ben diyorum ki: İçinde mescidin olduğu bir evin üzerinde bevlın tamamen mekruhlr grubunda sayılması, mu'teber kitaplarda açıklanan beyyineler ters düşmektedir. [9a] Zaten o burada, mu'teber kitaplardan nakilde bulunarak kelamını da desteklemedi ve onun benzerlerinde âdeti olduğu üzere benzerine tutunarak ta'lile de gitmedi. Rahmetlinin -Noksanlıktan münezzehe olan Allah ona merhamet etsin- kalemi ancak yazmayı unuttu. Sen burada iyi düşün ve doğrusunu bul, hevâna tabi olma çünkü o seni doğru yolundan dalalete saptırır.⁵

³ Namazı İfsad Edenler Babı.

⁴ İbn Kemal, *el-İzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:130.

⁵ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiyeye*, 9a-9b.

İbn Kemal dedi:⁶ "Teşrik tekbirleri vaciptir." sözü şu söze atfedildi: Şehirde oturan mukîme, bir erkeğe uyan kadına ve farz namazı mukimle ortak kılan yolcuya teşrik tekbirleri vaciptir. Ancak burada "mukime uyan denilmedi." Çünkü burada muteber olan namazda onunla birlikte olan mukîmin olmasıdır. Mükimin imam olması durumuna gelince *Hidâye* sahibinin sözünden de anlaşıldığı üzere şart değildir. Aralarında mükim olmadığı zaman yolculardan oluşan cemaate teşrik tekbirleri vacip değildir.⁷

Ben diyorum ki: Ebû Hanîfe'nin sözünde hiçbir şek ve şüphe yoktur. Bizim görüşümüze göre yolcu olan kişi mukîm birine iktidâ ederse ancak o zaman teşrik tekbirleri vacip olur. Bundan dolayı mukîmin imam olması şartı sabittir. Çünkü muteber kitaplarda hepsi bu şekilde açıkladı. Tebe'yyet tarikiyle (yolcunun mukîme tabi olması tarikiyle) teşrik tekbirlerinin vacip olduğu sonucuna vardılar. Onun zikrettiği gibi *Hidâye*'de belirtilen bu görüşün mevcudiyetine dayandırılarak böyle bir şartın olmadığına anlaşılmasına gelince, bu hal gördüğümüz nüshalarda aslen mevcut değildir. Şayet el-*Hidâye*'de böyle bir görüşün mevcudiyeti kabul edilse de mantukun mukabilinde mefhuma itibar edilmez. Aynı şekilde onların ta'lilleri, imamın mukim olması şartına delaletin zikredilmemesiyle yolcuya teşrik tekbirleri vacip olur. Oysa böyle bir ta'lil yolcunun mukim imama uymasıyla ancak uygunluk gösterir. Rabbim bizlere hidayet etsin.⁸

İbn Kemal dedi:⁹ Velinin veya sultanın dışında bir kimse cenaze namazını kıldırırsa veli dilerse namazı iade edebilir.¹⁰

Ben diyorum ki: Tâcüşşerîa'nın¹¹ "cenaze namazını onların dışında birisinin kıldırması durumunda veli isterse cenaze namazını yeniden kıldırabilir." Mezkûr sözünü değiştirdi. Ancak isabet edemedi. Çünkü cenaze namazını, imamet tertip açısından velinin önüne geçmeye ehil olan bir kimse kıldırırsa, veli bu namazı tekrar kıldırılmaz. Şayet böyle bir şart (velinin önüne geçecek kimselerin olması şartı) olmasaydı biz öne geçilmesini ifade edemezdik. *Înâye fi şerhi'l-Hidâye* ve diğer muteber kaynaklarda da bu meselede zikredilen tafsilat *Vikâye*'deki açıklamaya uygundur. Anlaşılan o ki *Hidâye* sahibinin 'cenaze namazını veli ve sultan dışında birisi kıldırırsa cenaze sahibi namazı dilerse iade eder.' sözünü yanlış anladı. *Înâye*'de¹² ise 'cenaze namazında velinin namazı iade edememesi sadece sultana münhasır değildir. Bilakis zikrettiğimiz üzere cenaze namazında imamet tertibine

⁶ Bayramlar Babı

⁷ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:168.

⁸ Tâceddin el-Asğâr, *Haşîye*, 9b.

⁹ Cenaze Babı.

¹⁰ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:173.

¹¹ Tâceddin el-Asğâr risalede Burhânüşşerîa ismi yerine Tâcüşşerîa'nın ismini zikretmiştir. Metine bağlı kalınarak düzeltme yapılmadan aynen tercüme edilmiştir.

¹² Ekmeleddin Bâbertî (v.786/1384) tarafından Burhâneddin el-Mergînânî'nin *Hidâye* adlı eserine yazılan şerhtir. Geniş bilgi bkz: Kemal Yıldız, *Mir'at-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Kaynakları* (İstanbul: Hâcegan Akademi Kitaplığı, 2013), 146-149.

göre velinin önüne geçen herkes (sultan, kadı, mahalle imamı) cenaze namazını kıldırabilir (velinin iade hakkı yoktur).” [9b]¹³

İbn Kemal dedi:¹⁴ Öşür gerektiren arazi, dağlık arazilerdeki balda ve meyve arazilerinde ve sebzeler (yeşillikler) hariç topraktan çıkan her şeyde öşür vardır. Burada sebze veren arazi, istisna edildi. Çünkü Ebu Hanife’ye göre sebzelerde öşür verilmez. Ona göre, malik olanın bizzat kendisinin vermesi emredilmiştir. İmameyn’e göre ise sebzelerde öşrün dörtte biri alınır. *Hakâik*’te¹⁵ böyle zikretti. Eğer beş veske ulaşmazsa -Bir vesk, altmış sa’ ve her sa’ 8 ritlidir.- ve bir sene dayanmazsa öşür verilmez. Ancak İmameyn’e göre; geride kalanlar beş veske ulaşırsa onlara da öşür gerekir. Semereden maksat arpa, buğday gibi depolanan ve çabucak bozulmayıp bir sene kalabilen ürünlerdir. Şeyhülislam’ın *Mebûsût*¹⁶ eserinden: “Yağmur suyu ve zahmetsiz bir şekilde yetiştiyse öşür vardır.”¹⁷

Ben diyorum ki: Şayet bu hususta işin hakikatine muttalî olmak istiyorsan sana söyleyeceklerimi iyi dinle. Bil ki: Ebu Hanife’ye göre topraktan çıkarılan ve nemalanan ve yağmur suyu ile veya zahmetsiz sulanan her şeyde öşür gerekir. İster az ister çok olsun, ister kuru olsun ister yaş olsun, ister bir yıl dayansın ister dayanmasın. Ancak İmameyn’e göre, iki şart oluştuğu zaman öşür gerekli olur:

Birincisi: Nisab. Çıkarılan ürünün beş veske ulaşması.

İkincisi: Dayanıklı olması (bekletilebilmesi). Çıkarılan ürünün çok kolay bir şekilde bir seneden diğer seneye bekletilebilmesidir.

Bil ki mesela, bir adamın nisap miktarında dirhem veya dinarları olduğu halde bu dinarların veya dirhemlerin üzerinden on bir ay geçtiğini farz et. Adam bu para ile taze yeşillik satın aldı. Daha sonra âşirin (zekât memurunun) yanına uğradı ve âşir bu sebzelerin zekâtını almak istedi, bu miktar ise öşrün dörtte biridir (%2,5’dir). Şayet malın sahibi bu ürünlerin zekâtını değeri üzerinden verirse âşirin onu alması ittifakla caizdir. Şayet mâlik değerini ödemeyi istemezse, aynı şekilde âşirin, ürünlerin zekâtını yerlerine (kendi mıntikasına) ulaştırmak için ürünün aynını alması üç imamımızın ittifakıyla caizdir.

Âşirin bu ürünleri fakirlere dağıtmak için aynını alması meselesine gelince İmameyn’e göre caizdir fakat Ebû Hanife’ye göre caiz değildir. Çünkü Ebû Hanife’ye göre, malik, malı bizzat kendisi fakirlere dağıtmakla emr olunmuştur. Çünkü fakirleri dikkate alarak almak sabit olmuştur. Burada herhangi bir tartışma yoktur. Çünkü âşir çoğu zaman ülke adına çalışır ve aynî malı dağıtmak için orada gönderecek fakir bulamayabilir. Aldığı bu malları şehre göndermeye ihtiyaç duyar

¹³ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 9b-10a.

¹⁴ Haracın Zekâtı Babı,

¹⁵ Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin (v.710/1310) *Kenzü'd-Dekâik* adlı eserine Osman b. Ali ez-Zeylâî (v.743/1342) tarafından yazılan şerhtir. Geniş bilgi için bkz. Kemal Yıldız, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Kaynakları*, 132-134.

¹⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (v.483/1090?) eseridir. Geniş bilgi için bkz. Eyyüp Said Kaya, “el-Mebûsût” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28:214-216.

¹⁷ İbn Kemal, *el-İzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:202.

ve bu mallar belki de fakirlere ulaşmadan önce bozular. [10a] Ve bu şekilde zarara sebep olur. Bu zikredilenler, *Hidâye'*de, *Înâye'*de, *Hakâik'*te ve diğer muteber kitaplarda zikredilenlerin özetidir. Söylediklerimize itimât etmezsen bu kaynaklara müracaat edebilirsin. Söylediklerimizi araştırdığında aslında orada zikredilen meşhur kıymetli İbn Kemâl Paşa'nın ifadelerinin aslen doğru olmayanlardan olduğunu ve kat'i olmadığını anlarsın. Çünkü o, sebzeleri, topraktan emekle hâsıl olan sebzelerden istisna etmek istiyor ancak bizim bu konudaki kelimamız, kesinlikle aslen bir istisnanın olmadığıdır. Ebû Hânîfe'nin bu konudaki görüşüne gelince; ona göre de bu sebzelerde öşür gerekir. Ancak İmameyn'e göre ise -ki (İbn Kemâl) konuyu İmameyn'in kavline göre değil onun (Ebu Hanife'nin) kavline göre bağladı.- İmameyn'in kavlini kabul edersek onlara göre beş veskin altında olan sebzelere öşür gerekmediği gibi sebze olarak isimlendirilen ancak bir sene dayanamayan sebzelere de öşür gerekli değildir. Birincide öşrün vacip olmadığına ve diğerlerinde öşrün vacip olduğuna yönelik kesin bir hüküm yoktur. Eğer ki kıymeti nisap miktarına ulaşmakla birlikte ticaret için satın alınmış sebzelerle âşirin yanına uğraması kastedildiyse, siyak ve sibakı nazarı itibare alındığında açık olduğu gibi bizim kelimamız bu hususta değildir. Sebzelerin istisna edilmesine gelince yani ticaret için satın alınan sebzelerle âşire uğramasına gelince onda öşür gerekli değildir, öşrün %2.5'i gereklidir. Buğday gibi topraktan çıkarılarak satılan diğer şeylerde de âşirin yanından geçene böyle bir durumda %2.5'i (öşrün dörtte birini) vermesi gerekir. Bu ise zekâttır. Ayrıca istisnayla sebzeleri tahsis etmenin bir nedeni yoktur. Aynı şekilde burada zekat ittifakla vacip olur ki o da dörtte biridir. Lakin İmameyn'e göre âşir alır. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise mâlik onu bizzat kendisi fakirlere dağıtır. Onun istisnanın beyanı hususunda *Hâkâik'*ten nakil zikretmesine gelince, onun iddiası *Hakâik'*te olana uygun olmadığı için hata ve noksanlıktan yoksun değildir. *Manzume Sahibi'nin*¹⁸ kavli açıklandığında, en-Nu'mân'ın görüşü hakkında şöyle dedi: Âşirin nisap miktarına ulaşan ve bir sene üzerinden geçmiş olan yaş meyvelerden (öşür) alması yoktur. Tâcir, ticaret için satılan nar, karpuz, acur, ayva, üzüm ve incir gibi şeylerle âşirin önünden geçse, nisap miktarına denk olsa da Ebu Hanîfe'ye göre öşür gerekmez yani (âşir) ondan zekât almaz. Malın sahibi zekâtı bizzat kendisi verir. Fakat İmameyn'e göre ticaret gagesi ile alınan bu ürünlerden %2,5 olarak zekât alınır. [10b]

Örneğin, üzerinden on bir ay geçen dinar veya dirhemlerle bir senesini tamamlamış yaş meyveler satın alınsa bu konuda, Sadrüşşerîa'nın dediğine ne derdin?

(Sadrüşşerîa) Biliniz ki Ebû Hanîfe'ye göre, sebzeleri mal sahibinin bizzat kendisinin sadaka olarak dağıtması gerekir, ancak sultan onları (dağıtmak için) alamaz.

Dedim ki: Onun (Ebû Hanîfe'nin) söylediği söz iki anlama gelmektedir.

¹⁸ Necmeddin en-Neseî'nin (v. 537/1142) hilaf ilmüne dair eseridir. Geniş bilgi için bkz. Ferhat Koca, "el-Manzûmetü'n-Neseî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28:34-35.

Birincisi: O (İbn Kemâl), Tâcüşşerîa'nın görüşüne uygun olarak Ebu Hanife'nin öşrün vacipliği meselesini beyan ettikten sonra vacip olanı kimin (âşir mi mal sahibi mi) alacağını açıkladı ve bu ise *Vikâye'*de zikredilenin dışında başka bir meseledir.

İkincisi: O (İbn Kemâl), uyarıda bulundu ve sebze konusunda Ebû Hanîfe ve iki öğrencisi İmameyn arasındaki ihtilafların beyanından sonra açıklamalarda bulundu: Bu ihtilafın birincisi, ticaret için satın alınmayan sebzelerde Ebû Hanîfe'ye göre öşrün vacip olması, İmameyn'e göre ise vacip olmamasıdır. Aralarındaki bir diğer ihtilaf ise; şayet bu sebzeler ticari gaye için satın alınmışsa ve zekât memuruna bunlarla uğramışsa bunların zekâtının vacip olduğu hususunda ittifaka varılarak değerini tebliğ ettikten sonra İmameyn'e göre memura bu sebzelerin aynı ile zekâtın verilmesinin caiz olması, ancak Ebû Hanîfe'ye göre, böyle bir şeyin caiz olmamasıdır. Çünkü bilakis malın sahibinin bizzat kendisinin fakire dağıtması gerekir.¹⁹

İbn Kemal şöyle dedi:²⁰ Üç imam (Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre) bu günlerde (menhi günlerde/oruç tutulması yasak olan günlerde) neziri (adak orucunu) ve şurû'u (nafile oruca başlamayı) ayırdı. Dediler ki: Oruç tutulması yasak olan günlerde nafileyeye (bir oruca) başlamak bağlayıcı olmaz (şurû'). Çünkü o mâsiyettir. Fakat nezretmekle (oruca nezretmek) bağlayıcı hale gelir. Çünkü nezirde mâsiyet yoktur.²¹

Ben diyorum ki: Ebu Yusuf, oruç tutulması yasak olan günlerde orucun bozulması halinde kazasının vucûbiyeti hususunda neziri ve şurû'u ayırmadı. *Manzûme* ve *Mecma* ve bu ikisi dışındaki muteber kaynaklarda mezkûr meselenin iktibas ve açıklaması vardır. Onun söylediği "Üç imamın, oruç tutulması yasak olan günlerde neziri ve şurû'u birbirinden ayırdı." ifadesi doğru değildir. Muhtemelen Sadruşşerîa'nın "فرقوا بين النذر و الشروع في هذه الأيام" sözünü yanlış anladı.²²

İbn Kemal dedi ki:²³ Ziyaret tavafının ilk vakti, kurban günü fecr doğduktan sonradır ve onun ilk vakitleridir, yani kurban gününün ilk vakitleri daha efdaldır. Ziyaret tavafının kurban günlerinde daha efdal olduğunu söyleyenler hata yaptı. Çünkü cinâyet babında geleceği üzere ziyaret tavafını geciktirmek demi (ceza kurbanını) gerektirir. [11a]²⁴

Ben diyorum ki: Ziyaret tavafı farzdır ve ziyaret tavafının vakti; üç gündür yani bayram günleridir. Tavaf ziyaretinin ilk vakti, kurban günü fecir doğduktan sonradır. Yani bayramın ilk günüdür. Bu tavafa, sadece bir gün gecikme ile değil bu üç gün gecikmeyle dem (ceza kurbanı) gerekir. Bu kurban günüdür yani bayram

¹⁹ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 10b-11a.

²⁰ İtikâf Babı.

²¹ İbn Kemal, *el-İzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:226.

²² Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 11a.

²³ Hac Bölümü.

²⁴ İbn Kemal, *el-İzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:249.

günüdür. *Vikâye*²⁵ gibi bazı muteber kitaplarda şöyle geçmiştir: Ziyaret tavafı kurban gününde yani bayram gününde daha efdaldır. *Hidâye*'de ise şöyle geçti: Bu üç gün içerisinde en efdal olanı ilk günüdür, yani bayram günüdür. O burada şöyle dedi: Kurban kesmek için en efdal vaktin kurban günlerinin evveli olması gibi.²⁶ *Vikâye* ve *Hidâye*'de zikredilenler arasında herhangi bir uyumsuzluk veya çelişki söz konusu değildir. Çünkü burada zahir olan, bu üç günden ilk günü en efdal olanı ise o zaman bu ilk günde yapılan tavafın diğer iki gün içerisinde yapılan tavaftan daha efdal olmasıdır. Şayet onların (*Vikâye* ve *Hidâye*'de zikredilenler) kelimelerinin açıklamalarını ve maksatlarının izâhlarını anladıysan kıymetli İbn Kemâl Pâşâ'nın - Allah (c.c) rahmet eylesin- mezkûr ifadesinin lafız ve mana yönünden hata ve eksikliklerden uzak olmadığını anlarsın.

Birincisi: Çünkü burada mübtedaya raci olana kinayeye (imâ ile) işaret edilmiştir. O da "هو" lafzıdır. (Ancak tam olarak mübtedanın ne olduğu belirtilmemiştir.) Burada "هو" lafzı mübtedadır. Ancak "يوم النحر" lafzı mı yoksa "الطواف" lafzı mı ve yahut bunların dışında bir üçüncü durum mu kastedilmektedir? Bu üç durumu da destekleyici bir şey yoktur ve hatadan da uzak değildir.

"هو" lafzı "يوم النحر" ve "الطواف" kelimelerine râci ise, bu durumda "أولها" lafzı ikinci mübteda olarak kabul edilirse, bu mübtedânın haberi "أفضل" lafzı olur. O zaman mübteda ve haberin birleşmesi ile "أولها" ve "أفضل" lafzı ikisi birlikte yani şu şekilde "أولها أفضل" birinci mübtedanın yani "هو" lafzının haberi olur "هو أولها أفضل". Mübtedaya dönen haber konusunda ise cümlede sıkıntı ve anlam karışıklığı bulunmasına rağmen bu cümle bağlayıcı olur. Şayet birincisi zarf olarak kabul edilirse; birinci takdir üzere ona dayanan bir mana yoktur. İkinci takdirde ise anlaşılacak şey vacip olur ve Tâcüşşerîa'nın söylediği de budur. Üçüncü olarak şayet cümledeki mübteda olan "هو" lafzı ile "يوم النحر" veya "الطواف" dışında bir şeye raci olur fakat burada "هو" lafzının râci olduğu başka bir lafız yoktur ve ona dayanan bir mana da bulunmamaktadır.

İkincisi: (İbn Kemal'in) zikrettiği ifade mana bakımından eksiklikten ve hatadan hâlî değildir. Daha önce geçtiği üzere tavaf farzdır ve tavafın vakti üç gündür. Bu üç gün bayram günleridir ve bu üç gün dışına bir gecikme olursa dem gerekir. Bu üç gün içerisinde en efdal olan gün ilk gündür ve bu ilk gün içerisinde tavaf yapmak daha faziletlidir. [11b]

Sadece ilk gün gecikmekle dem gerekmez. Bilakis o ve ondan başkalarının "bâbu'l-cinâye"de zikrettiği üzere, üç gün geç kalınması durumunda dem vaciptir. "Bayram günlerinde efdaldır." diyenler hataya düştü" sözü ile ıslahı mümkün olmayan bir hata yaptı ve doğru olan bir yöne yönelmedi. Düşün ve doğruya yönel,

²⁵ Salah Muhammed Ebu'l-Hâc, *Şerhi'l-Vikâye Maâ Münthe'n-Nukâye alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Amman: Müessesetül' Verrâk,2006), I/II: 264.

²⁶ Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merğînânî, *el-Hidâye*, (İdâretü'l-Kurân ve Ulûmü'l-İslamiyye), I:353.

yanlışa düşüren hevâna ve dalalete düşüren evhama tabii olma. Sübhan olan Allah (c.c) bizlere doğru yolu gösteren ve bizleri günahlardan esirgeyen ve koruyandır.²⁷

İbn Kemal şöyle dedi:²⁸ (-Mütemetti için- umre) bittikten sonra tıraş olma ve kısaltma zorunlu değildir, bilakis muhayyerdir. Yanında hedy kurbanı getirmediğinde isterse ihramdan çıkabilir, isterse de hacca ihrama girinceye kadar ihramda kalabilir. Eğer yanında hedy kurbanı varsa ihramdan çıkamaz.²⁹

Ben diyorum ki: Bizim *Mecma'*³⁰, *Hidâye*, *Vikâye* ve *Înâye* gibi muteber kaynak kitaplarımızda zikredilenlere göre mütemettinin şayet yanında getirdiği hedy kurbanı yok ise hacca kadar ihramda kalma veya ihramdan çıkma arasında muhayyerliği söz konusu değildir. Bilakis umrenin vacip olan bütün fiillerini yerine getirdikten sonra tıraş olur veya saçlarını kısaltarak ihramdan çıkar. Fakat onun (İbn Kemâl'in) mezkûr sözü delillerle çürütme ve redd mahallindedir, teslim ve kabul mahallinde değildir. Hakikatin hali ve kesin kavil ortaya çıkıncaya kadar Melik ve Müteâl olan Allah'ın inâyetiyle araştırmak ve incelemek gerekir.³¹

İbn Kemal dedi:³² "Veya onu erteledi yani Tavâf-ı Sadr'ı, teşrik günlerinin sonuna erteledi. Onun kavline göre dem gerekmektedir."³³

Ben diyorum ki: Tavâf-ı Sadr'ın, teşrik günlerinin sonuna ertelenmesi konusundaki demin gerekliliği hükmü, ancak kalemin yanılısıdır. Çünkü o günlerde yapılan sadr tavafı, bayram günlerinden önce bulunan tavaftan daha evla ve müstehaptır. Üstelik bunun yanı sıra, bütün kaynak kitaplarda, muhtasarlarda ve geniş hacimli kitaplarda ayrıntılı ve icmâli bir şekilde açıklandığı ve zikredildiği gibi, tavafın kurban günlerinin sonlarına geciktirildiğinde dem gerekir ifadesini bir tarafa bırak, sadr tavafı geciktirildiğinde dahi bir şey gerekmez. İmam Kâdîhân'ın görüşü şu şekildedir: "Tavâf-ı sadrı geciktirmenin hiçbir (cezâî) hükmü bulanmamaktadır çünkü bu tavafın belirli bir vakti bulunmadığı görüşündedir."

Ve ben zannediyorum ki: Bu durum sadr tavafının ziyaret tavafından ayırt edilememesinden kaynaklanmaktadır. Sadr tavafı, ziyaret tavafının akabinde ona tabi olması açık olduğu gibi, ziyaret tavafı teşrik günlerinin sonuna kadar geciktirilirse ancak o zaman dem gerekir.³⁴

İbn Kemal dedi:³⁵ Bil ki "zevvicnî" sözünün nikah akdinde vekil kılma (tevkîl) anlamına ihtimali vardır ve böyle olduğunda mezkûr söz akdin şartı olur, akdin bir parçası olmaz. Başkasının tek başına "tezevvectü" kavliyle nikah akdi gerçekleşir. Buradaki maksad [12a] "tezevvectü" gibi daha önce söylenen sözdür. Eğer

²⁷ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 11b-12a.

²⁸ Kırân ve Temettü Babı.

²⁹ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:262.

³⁰ Hânefi fakihî İbnü's-Sââtî'nin (v.694/1295) mezhep literatüründe "mütün-i erbaa" olarak kabul edilen eseridir. Geniş bilgi için bkz. Kemal Yıldız, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Kaynakları*, 121-124.

³¹ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 12a.

³² Cinâyât Babı.

³³ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:268.

³⁴ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 12a.

³⁵ Nikah Bölümü.

"zevvicni" sözünün icaba ihtimali olursa ve o zaman mezkûr söz diğerinin "tezevvectü" sözü ile birleşerek akdi gerçekleştiren akdin bir parçası olur. Burada ki murad budur. Bu, ayrıntılarla ve tafsilatla üzerinde durduğum mevzulardandır.³⁶

Ben diyorum ki: "Zevvicni" sözünün icaba ihtimalinin olması durumu tartışmalıdır. Çünkü iddiasını (İbn Kemal Paşa) muteber kaynaklardan nakillerle desteklemedi ve bu ihtimalin caizliğine delil de getirmedi. Muteber kaynaklarda bu konuda şöyle açıklama yapıldı: "'Zevvicni' lafzı icap değildir, bilakis tevkildir." Aynı şekilde "zevvicni" kavlinin icaba ihtimali olsa "bana sat" sözünün icaba ihtimali bağlayıcı hale gelir. Tevfik nuruyla tahkik yolunda ilerleyenler için bağlayıcılık beyyinedir. Bağlayıcı olan ise burada, sahih olmayan fasit olandır. Çünkü onlar "nikâhu'r-rakîk" babında şöyle ifade ettiler: Bir adam başka birisine şöyle dese: "Köleni bana benim olan bin dirhem karşılığında sat." Diğer adam da sattım dese, satım akdi gerçekleşmiş olmaz. Çünkü tek kişi satım akdinin iki tarafını da temsil edemez. Onların sözü böyle bitti.

Şayet "bana sat" sözünün icaba ihtimali olsaydı bağlayıcı olmaksızın akit gerçekleşirdi. Bey' akdinde bir kişi iki tarafın yetkisini üstlenirdi. Celil ve Kâdir olana sığınarak, her zorluğun ve sıkıntının kolaylaşmasını temenni ederek düşün. Çünkü Allah (c.c) ne güzel Mevlâ ve ne güzel doğruya ulaştırandır.

İbn Kemal dedi:³⁷ Birleşme ve halvet gerçekleştikten sonra kocası ölen mufavvide için, karşılıklı anlaşılan ya da belirlenen mehir vardır. Birleşme ve halvet gerçekleşmeden boşama durumunda ise müt'a vardır. Bu konuda İmam Şafîî'nin ihtilafı yoktur. *Hakâik*'te de böyle zikretti.³⁸

Ben diyorum ki: Mezkûr mufavvide birleşmeden ya da halvetten önce boşanırsa İmam Ebu Hanife, İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un ikinci kavline göre müt'a vardır. Ebu Yusuf'un ilk kavli ise İmam Şafîî'nin görüşüyle aynıdır. Yani kadına belirlenen miktarın yarısı vardır. Onun sözü olan "İmam Şafîî ile aramızda ihtilaf yoktur" sözü doğru değildir. Çünkü *Hidâye*, *Înâye* ve Sadrüşşerîa'nın şerhi, *Hakâik*, *Mecma'* ve şerhi ve bunların dışındaki bizim muteber kaynaklara göre doğrusu budur: Birleşme ve halvet öncesinde mufavvide boşanırsa, İmam Şafîî'ye göre müt'anın dışında belirlenmiş olanın yarısı mufavvide için vardır. Kemalpaşazâde'nin '*Hakâik*'te böyle dediği" sözüne gelince, *Hakâik*'te söylenen tam tersidir. *Manzume* sahibinin görüşü açıklandığında, İmam Şafîî'nin bu konudaki görüşü hakkında şöyle dedi: Akit sonrasında belirlenen miktar, akit anında söylenmiş gibidir. Dolayısıyla (böyle bir meselede) akitte söylenen mehrin yarısını gerektirir.

Mehir konuşulmadan evlenen kadının mehri sonradan belirlense ve duhûl öncesinde boşansa ona göre, o belirlenen miktarın yarısı verilir. Bize göre müt'a gerekir. Kelamı sona erdi. Bizim ve İmam Şafîî'nin arasında ihtilaf olmaksızın

³⁶ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:286.

³⁷ Mehr Babı.

³⁸ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:315.

müt'anın vacip olması ise, mehri akit esnasında ve akit sonrasında belirlenmeyen mufavvidenin [12b] birleşme ve halvet öncesi boşanma durumunda söz konusudur. Buradaki hata muhtemelen "akit sonrasında mehir takdir edilen ya da belli bir miktar tahsis edilen mufavvide ile akit sonrasında herhangi bir mehir miktarı takdir edilmeyen mufavvideyi" ayıramamaktan kaynaklanmaktadır. Senin için farz kılınan miktarı anla ve faydalan. Allah (c.c) yolun doğrusuna iletendir. O bize yeter ve ne güzel vekildir.³⁹

İbn Kemal dedi: el-Îzâh diye isimlendirdiği kitabın dipnotunda (haşiyesinde) "(Mehri misilden) fazla olması durumuna gelince onun semeninden fazla olan hisseyi almıyoruz" görüşünde olanların sıhhati yoktur.

Ben diyorum ki: Bu kelim, mebî kölenin semeninin, borçlarından birini, mehri misil borcunu ve mehri misile ziyade yapılan fazlalıktan önce ödenmesi gereken bunun dışındaki borçları ödeyememesi hakkındadır. Bunun hükmü ise; mehri misile ziyade yapılan hisseyi almayızdır. Çünkü sıhhatli kişinin borcunun hasta olan kişinin borcunun önüne geçmesinde olduğu gibi, diğer borçlar da mehri misile yapılan fazlalıktan önceliklidir. Ancak onların hakkından istifade ettikten sonra, mebii kölenin semeninden kalan olursa ondan mehri misilden fazla olan hisse de alınır. Ancak mehri misile yapılan ziyadede öncelikli borçlar kalmadığında onun semeninden kalanla ödenmesi mümkün olur. Dolayısıyla (İbn Kemâl'in) mehri misile yapılan fazlalığı, mebii kölenin semeninden almıyoruz, diyenlerin görüşlerinin sıhhatli olmadığını söylemesi budur.

İbn Kemal dedi:⁴⁰ Bir kimse talakı; kafa, boyun, boğaz, ruh, beden, vücut gibi kadının bütününe itibar edilen uzva, izafe etmesiyle talak vakî olur. Beden ile vücut arasındaki fark ise şudur: Baş ve uzuv bedene değil vücuda (ceset) dâhildir. *Keşşâf*'ın sahibi (Zemahşerî) *Fâik*⁴¹ adlı eserinde şöyle dedi: Kafa ve boyun (الشوى) dışında, beden vücuttan (cesetten) bir cüzdür. *Cevherî*'de, "beden vücuttur." denilerek bu farktan gâfil olunmuştur.⁴²

Ben diyorum ki: Bu babda ve namazın şartları babındaki zikrettikleri, uzuvların bedeninin dışında olduğu hakkında sarih ifadelerdir. Tahâret babında zikredilen ise şu sözdür: Guslün farzı mazmaza, istinşak ve bedeni yıkamaktır. Guslün sünneti beyan edilirkenki söz ise "sonra bütün bedene üç kere su akıtmaktır." Bu sebeple uzuvlar (kol-bacak) vücuda dâhil olduğu gibi bedene de dâhil olmayı gerektirir. Yoksa uzuvlar yıkanmadan guslün farzının tam bir şekilde gerçekleşmesi ve bu uzuvları üçer kez yıkamadan da sünnetin gerçekleşmesi gerekir. Bunu ise hiç kimse söylemedi. Burada talâkın gerçekleşmesi babında söyledikleriyle, namazın şartları babı ile taharet babındaki zikrettikleri arasında,

³⁹ Tâceddin el-Asğâr, *Hâşiye*, 12b.

⁴⁰ Talakın Gerçekleşmesi Babı.

⁴¹ el-Fâik fî Gâribi'l-Hadis adlı eser Keşşâf adlı tefsirin sahibi Zemahşerî'ye (v.538/1144) ait bir eserdir. bkz. Mustafa Öztürk & M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44:236.

⁴² İbn Kemal, *el-Îzâhu fî Şerhi'l-İslâh*, 1:342.

beyyineye açık bir muhalefet vardır. Aynı şekilde, taharet babındaki söyledikleri, namazın şartları babında zikrettiklerinin muktezasına örtüşmeyerek katî bir muhalefet sabit olmuştur. [13a] Çünkü o, bu iki bâbda uzvun bedeninin dışında olduğuna dair çok kati hükümler ortaya koymuştur ve dolayısıyla guslün farzının ve sünnetlerinin gerçekleşmesi; uzuvları yıkamadan da gerçekleşir olmaktadır. Kendi kendini yanlışlamakla birlikte onun maksadı da bu değildir, ancak onun ifadesinin ıslah edilmesi de mümkün değildir. Şayet desen ki: Kitapların genelinde "beden" lafzının ibaresi vakiada doğru mu? Denildi ki: "Hür bir kadının bedeni, şu şu yerler hariç avrettir." Guslün farzı mazmaza, istinşak ve bedeninin yıkanmasıdır ve onun sünnetleri sayıldığında da bedeninin tamamına üç defa su akıtmaktır?

Ben derim ki; aslında doğru çünkü iki manaya da itlâk olunmuştur.

Birincisi: Burada uzuvlar vücut gibi bedene dâhildir ki *Cevherî*'nin şu ifadesi bunu desteklemektedir: Vücut, bedendir yani ikisi aynıdır. İnsanın bedeni ifadesi, insanın vücudu anlamına gelmektedir.

İkincisi: Uzuvlar bedene dâhil değildir. Sözlükte vaki olan da buna delalet etmektedir: Beden; baş ve boyun haricinde olan vücuttan oluşmaktadır. *el-Fâik*'ten nakledilen böyledir. Hakiki tarikle ilk manaya itlâka mani varsa, cüzî zikredip küllî kastederek, mecaz tarikle mananın itlak edilmesinin men edilmesi mümkün değildir.⁴³

İbn Kemal dedi:⁴⁴ (Hastalık veya bir başka sebepten dolayı ölüm hali galebe gelirse) Bu veya bundan başka bir nedenle koca öldüğünde kadın varis olur. İmam Şâfiî ise bu konuda farklı görüştedir. Sizin zannettiğiniz gibi ihtilaf mahallinin üç konuya münhasır olmadığını biliniz. Aynı şekilde bain talak da ihtilaf mahallidir. *Kâfi*'de⁴⁵ onu açıkladı.⁴⁶

Ben diyorum ki: Biliniz ki talak üç bölüme ayrılır ve talak türlerinin her birinin ayrı ayrı hükümleri bulunmaktadır.

Birinci Kısım: Üç (defa boşama)

İkinci Kısım: Üçten az (olan boşama): Kendi içerisinde iki kısma ayrılır:

Birincisi: Bâin (Talak) Diğeri: Ric'î (Talak)

Bâin (Talâk): Genellikle kinaye yolu ile olur. "Genellikle" dedik. Çünkü duhûlden önce olan talak mutlak halvet gerçekleştikten sonra bile olsa ister sarîh ister kinaye yoluyla olsun bâindir.

Ric'î (Talâk): Duhûlden sonra sarîh bir şekilde meydana gelen talaktır ki bu talak üç talakın birbirine bitişmediği talaktır. Bu talak bedel karşılığında da olmamıştır. Ancak Arapça veya Farsça kelimelerle olabilir.

Hakâik'te "genel olarak" şeklinde ifade edilmiştir: Çünkü ric'î talakta, kinayeli talak bulunabilir. Örneğin: "sen artık yalnızsın, iddetini hesapla veya rahmini

⁴³ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 13a-13b

⁴⁴ Hastanın Talakı Babı

⁴⁵ Hâkim eş-Şehîd'in (v.334/945) Muhammed Hasan eş-Şeybânî'ye ait "zahirü'r-rivâyeleri" toplayarak bir araya getirdiği eserdir. Bkz. Kemal Yıldız, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Kaynakları*, 57.

⁴⁶ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:370.

temize çıkar.” gibi ifadeler bize göre ric’î talaktır. İmam Şafîî’ye göre ise duhûlden sonra üçten az olan talakların hepsi ister sarîh ister kinaye yoluyla olsun ric’î talaktır. Ancak bedel karşılığında boşanma durumu hariçtir.

Hakâik’te şöyle zikredilmiştir: İmam Şafîî’ye göre bütün kinayeli talak, ric’î talaktır. Bize göre ise üç lafız dışındaki kinayeli lafızlarla yapılan talak bâindir. Bu lafızlar “Sen birsin, iddetini say ve rahmini boşalt”. Çünkü bunlar ancak ric’î talaktır. Sonra bu konuda şöyle dedi: Bize göre memlûke birine “sen boşsun” derse bâin olur, İmam Şafîî’ye göre ise ric’î talak olur. Bizim ve İmam Şafîî arasındaki ihtilaf mahalli sadece üç talaka münhasır olarak sabit olmuştur. Üçten az boşama ise ister duhûlden önce ister duhûlden sonra olsun açıktır. Duhûlden sonra ise ittifakla ric’î talak olur ve kadın vâris olur. Bu konuda herkesin bilgi sahibi olduğu açıktır.

Bize göre ise bâin, İmam Şafîî’ye göre ise ric’î talakta ittifakla kadın miras alır. Çünkü bize göre ölüm döşeginde (الفرار) olan adam, karısını (bâin talakla boşarsa) kadın kocasına vâris olur. İmam Şafîî’ye gelince ric’î talakla boşanan kadın (iddeti süresinde eşi vefat ederse) kocasına vâris olur. Aksi olduğunda ise yani bize göre ric’î ve İmam Şafîî’ye göre bâin talak olduğunda -ki bu durum, muteber kitaplarda bilindiği üzere tasavvur edilemez- böyle bir durum söz konusu değildir. *Hakâik*’te naklettiğimiz şeydir. Ancak talak hususunda kadının isteği, rızası ve bizzat kendi tercihinin bulunmaması gerekir. Boşanmayı kendi isterse, ona razı olursa ya da bizzat kendisi tercih ederse kadın icmâen mirasa vâris olamaz. *Hakâik*’te bu şekilde zikredildi. Duhûlden önce boşamaya gelince ise ittifakla bâin talak olur. Yeri geldiğinde açıklandığı gibi kadın icmâen mirasa vâris olamaz.

Ancak İmam Şafîî’ye gelince bâin talakla boşamada kadın vâris olamaz, bize göre ise buradaki iddetten maksat, ölüm döşeginde hasta olan kocanın boşaması durumundaki kadının iddetidir. Burada kadına, duhûlle iddet gerekli olur, yoksa (bütün kadınlar için) genel bir durum değildir. *Zehîra*’dan⁴⁷ nakille bu babın sonunda el-Fâzıl’ın (İbn Kemal’in) zikrettiği gibi sahih halvet durumunda da (vâris) gereklidir. İmam Şafîî ile bizim aramızda bir ve iki boşamayla boşanan kadında ihtilaf bulunmadı. Sadruşşerîa’ya cevap olarak (İbn Kemal’in) söylediği söz doğru olmadı. “Zannedildiği gibi hilaf mahalli üçe münhasır değildir. Bâin talak da aynı şekilde hilaf konusudur. *Kâfi*’de açıklama yapıldı.”

Sonra Sadruşşerîa’nın sözündeki sarîhten kasıt şudur: Şayet kadın sarîh olarak boşandıysa ittifakla mirasa varistir. Ric’î talak, sarîh lafızlara münhasır değildir. Sarîh lafızla da bain talak gerçekleşir, duhûlden önce boşamada olduğu gibi. Onun sözündeki kinayeden maksat, bâin olan kinayeye kadını boşaması durumundadır. Yoksa her kinayeli boşama bâin talak değildir. “Sen teksin, iddeti say, rahmini temizle.” gibi kinayeli lafızlarla da ric’î talak gerçekleşir. Çünkü genellikle sarîh lafızla ric’î talak gerçekleştiği için sarîh, mutlak olarak ric’î talaka itlâk edilir ve aynı

⁴⁷ *Zahîratü’l-Fetâvâ*, Burhânüddîn (Burhânüşşerîa) Mahmud b. Ahmed el-Buhârî el-Merğînânî (v.616/1219) tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Kemal Yıldız, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Kaynakları*, 108.

şekilde genellikle kinayeli lafızlar ile bâin talak gerçekleştiği için kinayeler mutlak olarak bâin talaka itlâk olunur. Üç kere ric'î talak bâin talak ve üçten az boşama da bâin talak olabilir. Eğer mutlak olarak sarîh lafızlarla olan talak sarîhle, kinayeli lafızlarla olan talak kinayeli talak olarak ric'î ve bâin olarak taksim etmek kastedilirse, o zaman sarîh lafızla gerçekleşen ric'î ve bain talakın hükümde ortak olması gerekir ve aynı şekilde kinayeli lafızla olan ric'î ve bâin talakta da hükmün ortak olması gerekir ki durum böyle değildir.

Şayet sarîh lafızla sadece sarîh ric'î talak, kinayeli lafızla sadece kinayeli bâin talak kastedilirse sarîh bâinin boşama hükmünü ve mezkûr üç lafızla (sen yalnızsın, iddetini say ve rahmini temize çıkar gibi lafızlarla) meydana gelen kinayeli lafızla ric'î talak hükmünü ihmal etmek zorunlu olur.

Onun bu konudaki beyanı gerçeklerden çok uzaktır. Onun haşiyesindeki söylediklerinin hiçbir anlamı ve doğruluğu olmadığı ortadadır. Ona göre (İmam Şafîî) kinayeli lafızlarla yapılan talak ric'î talaktır. Duhûlden önceki sarîh lafızlarla boşama da bâin talaktır. Her kim "sarîh olarak boşanan bir kadın ittifaken mirasa varistir" derse o kimse hata yapmış olur.⁴⁸

İbn Kemal dedi: Her nasıl olursa olsun, geçmiş nafaka ayrılıkla düşer ve hul' ve mübâre'enin (kişinin karısına seni şu kadar meblağ karşılığında nikahtan beri ettim demesi ve kadının da bunu kabul etmesi) bu hususta tesiri yoktur. Sonra o Sadrüşşerîa, haşiyesinde şu cümlesiyle bu konu hakkında hata yaptı. Şöyle ki "hul' ve mübâre'e" ile geçmiş nafakanın düşeceği yanılığına kapıldı.⁴⁹

Ben diyorum ki: Bunun iki farklı vechi bulunmaktadır.

Birincisi: Geçmiş nafakayı düşüren birçok sebep bulunmaktadır. Bu cümleden, geçmiş nafakanın sukûtu, hul' ve mübâre'eye has olmasa bile geçmiş nafakaya tesiri söz konusudur.

İkincisi: Eşlerden birisinin ölmesi ya da kadı tarafından belirlendikten sonra nafakanın borç haline gelmesi durumu haricinde, kabzdan önce boşama durumunda belirlenen miktarın düşmesi gibi durumlarda olduğu gibi sadece ayrılık ile geçmiş nafakanın düşmediği hususunda İbn Kemal'in nafaka babında zikrettikleri, muteber kitaplarda zikredilenlere uygundur. Hul' babında zikredilen de mübâre'e ve hul' ile geçmiş nafakanın mutlak olarak sukutunu doğrulamaktadır.[14b] Bu sebeple hul' ve mübâre'e ile geçmiş nafakanın düşmesi sabit olur. Kadı tarafından belirlenip borç haline geldikten sonra nafakanın düşmesi söz konusu değildir. Onun bu söylediklerinin hiçbir doğruluğu ve sıhhati olmadığı bilinmesi gerekir. Geçmiş nafakaya gelince her ne şekilde olursa olsun ayrılıkla düşer. Hul' ve mübâre'ede durumu etkilemez. Ayrıca onun "Sadrüşşerîa hul' ve mübare'e ile geçmiş nafakanın düşeceğini zannederek hata etti." sözü de doğruluğu olmayan bir ifadedir.⁵⁰

⁴⁸ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiyeye*, 14a-14b.

⁴⁹ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:389.

⁵⁰ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiyeye*, 15a.

İbn Kemal dedi: Burada kolaylık vardır. Çünkü te'cil etme (bir yıl erteleme) sadece kadınların onun bakire mi yoksa kadın mı olduğu ile ilgili şahitliklerinden sonra olur. Ancak yeminden nükûl etmesi durumu hariçtir. Burada tamamını zikretmeye anlatmaya imkân olmadığı için özetle veriyoruz. Yani sadece bazı kısımlar aktarıldı.⁵¹

Ben diyorum ki: Şayet iki eş arasında kadının bekâretinin bozulup bozulmadığı hususunda ihtilaf olursa ki şüphesiz koca, eşinin dul olduğunu iddia ediyordur. Kadının bekâretinin bozuk olduğu ya bizzat kadının ikrarı ile hâkimin kadının cinsel ilişkiye girdiğini ve boşandığını bilmesi ile yahut kadının başka bir kocasından birkaç çocuk sahibi olmasından anlaşılır. Onun hükmü, kadının bakire mi dul mu olduğu aslen başlangıçta tespit edilemez ve te'cil yapıldıktan sonra da sabit olmaz. Çünkü bakan kişiye mübah bir zaruret olmadığı için buna gerek yoktur. Onun dul olduğu bilinemez ve kadında bakire olduğunu iddia ederse onun bakire ya da dul olduğunun sübûtu için kadınların şahitliğine ihtiyaç vardır. Kadının bakire olup olmadığı kadınların tespiti ile belirlenir ve bu da sadece ikinci surette gerçekleşir. Çünkü kadın ve erkek arasında kadının bakire olup olmadığı konusunda ihtilafın var olması sebebiyle ona ihtiyaç ve zaruret hâsıl olmuştur ve hâkimin bu konuda bilgisi bulunmamaktadır.

Bu zaruret mezkûr ihtilafta bulunur. İkinci surette te'cilin başı veya sonu arasında hiçbir fark yoktur. Bu sebeple Tacüşşerî'nin, "te'cil sonunda kadının bakire mi kadın mı olduğu konusunda eşler arasında ihtilaf olması" sözünün manasının anlaşılması gerekir. Sana göre, zikrettiğimiz şeylerin sübûtunun hak olduğu sabit olunca, el-Fâzıl'ın (İbn Kemâl'in) "o burada kolaylık vardır" sözünün hiçbir sıhhati ve doğruluk değeri olmadığını bilmiş ol. Çünkü te'cil etme (bir yıl erteleme) sadece kadınların onun bakire mi yoksa kadın mı olduğu ile ilgili olarak kadının dul olduğuna dair şahitliklerinden sonra olur; çünkü birinci durumdaki te'cil etme, [15a] şahitlik olmadan gerçekleşir. Burada te'cilin öncesi ve sonrası ile ilgili zikredilenlerin tamamını anlatmaya imkân yoktur. Başında ve te'cilden sonra olması hususunda taksimin tamamını ve özetini zikretme hususunda bir fark yoktur. Çünkü başlangıçta birinci sûret bağlayıcıdır. *Vikâye* ve (İbn Kemâl'in) *Islâh* diye isimlendirdiği kitabında zikredilen ayrıntılara göre yeminle birlikte te'cilden sonra da böyledir.

İkinci surette de aynı şekilde başlangıçta ve te'cil sonrasında hiçbir fark yoktur. Buradaki ihtilaf şehadetin zikredilen tafsilatı üzerinedir. Hâşiyede de Sadrüşşerî'nin kavline cevabı yoktur. Söylediğini isabet ettiremedi. Bakire mi dul mu olma meselesine gelince kadınlar, şerhinde de söylediği üzere te'cilin sonunda bakar.⁵²

İbn Kemal dedi: Fakat Ebû Hanife'ye göre istihsânen ebeveynlerin her ikisine de gâip evladının malını satmak caizdir. Kadı ebeveyne karşı gelemez. Anne ve

⁵¹ İbn Kemal, *el-İzâhu fi Şerhi'l-Islâh*, 1:405.

⁵² Tâceddîn el-Asğâr, *Haşiyeye*, 15a-15b.

baba nafakaları hususunda, münasip bir şekilde harcama yaparlar. *Tuhfe'* de⁵³ böyle zikredildi.⁵⁴

Ben diyorum ki: Onun bu sözü, gaip bir evladın mallarının annenin de satabileceğinin caiz olduğuna delalet etmektedir. Onun bu bâbın sonunda zikrettiği söz, oğlunun satışa ihtiyacı olmadığı halde bir malı annenin ihtiyaç anında mülk edinebileceğine delalet etmesidir. Kadının hakkı cinsinden olması, mutlak olarak oğlun malını annenin satmasının caiz olmadığına delalet eder. Allah (c) hakikati idrak etmede yardım etsin ve bizlere meselelerin hassas noktalarını anlamada güç versin.⁵⁵

İbn Kemal dedi: Şayet velî ödemiorsa köle düğün nafakası için satılır. Çünkü nafaka konusunda kölenin bir kez daha satılma hakkı vardır. Şayet kölenin başka borçları birikirse bir kez satıldıktan sonra nafaka için ikinci defa, üçüncü defa ve dördüncü defa satılabilir. Fakat nafaka dışında başka bir borç için bir kez satılabilir. Buradaki fark, nafakanın zamanın çoğunda yenilenmesidir. Bu sebeple satıştan sonra yeniden bir borç meydana gelir. Ancak diğer borçlarda durum böyle değildir.⁵⁶

Sonra eserin haşiyesinde dedi ki: Bu, Sadrüşşerîa'nın çok fahiş hata yaptığı konulardan biridir. Çünkü orada biriken borçlar konusunda kölenin tekrar tekrar satılabileceği iddia edildi.⁵⁷

Ben diyorum ki: "Nafaka borcu hususunda köle tekrar tekrar satılabilir ancak diğer borçlar ile ilgili olarak köle sadece bir kez satılabilir" ifadesiyle bu konuda kalemleri hep birden ittifak ederek açıklamada ve beyanda bulundular. Şayet (köle nafaka borçlarının ödenmesi için satılır) satıldığı meblağ borcuna kâfi gelmezse bu borç hürriyetine kavuştuktan sonra ondan talep edilir. Onlar hasıl olan ta'lili şu şekilde açıkladılar: Nafaka zaman geçtikçe tekrarlandığı için yeniden ortaya çıkan bir borç hükmündedir yani diğer borçlar ile aynı değildir. Mezkûr açıklamalardan bazısının zikrettiği üzere onlar kölenin nafaka borçları ile diğer borçları arasında ayrıma gittiler ve tasavvur ettiği gibi tasavvurda bulundular. Şayet durum Sadrüşşerîa'nın zikrettiği gibi olmasaydı onların söyledikleri yani köle nafaka için birden fazla ve diğer borçlar için sadece bir kez satılabilir şeklinde bir görüşleri olmazdı. Mana aslen sahihtir; çünkü nafaka borcu sebebiyle köle satıldıktan sonra birikmiş nafaka borcu sebebiyle de satılabildiği gibi zahirde diğer borçlar sebebiyle köle satıldıktan sonra ortaya çıkan mesela mihr ve ticaret borcu gibi diğer borçlar için de satılabilir.

Buna ilaveten onların ta'lilleri ve yaptığı ayrımlar doğru değildir. Çünkü nafaka borcu, o zaman hakikî satıştan sonra ortaya çıkan yeni bir borçtur. Ancak

⁵³ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî (v.539/1144) tarafından kaleme alınan bir eserdir. Bkz. Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36:470.

⁵⁴ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:427.

⁵⁵ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 15b.

⁵⁶ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:425.

⁵⁷ İbn Kemal, *el-Îzâhu fi Şerhi'l-İslâh*, 1:426.

yeni ortaya çıkan borcun hükmünde değildir. Sonra el-Fâzıl (İbn Kemâl) ortaya koyduğu iddiaları muteber kitaplardan nakillerle desteklemedi ve Sadrüşşerîa'nın ve diğer kıymetli şahsiyetlerin söyledikleri hususlarda ihtilafı üzerine delil de getirmedir. Siz kıymetli şahsiyetler, ortaya konulan görüşleri değerlendirmek ve sonra doğru olanı seçmek sizin sorumluluğunuzdadır.⁵⁸

İşte bu, hakîr, fakîr, hatalarını ve kusurlarını bilen, Süleyman Pâşa'nın -Allah (c.c) onun günahlarını affetsin ve Allah (c.c) ondan razı olsun, Allah korusun lütfundan onu mahrum etmesin-

bina ettiği medreseden azledilen İbrâhim'in yazdıklarıdır.

Âlemlerin Rabbi Yüce Allah'a (c.c) hamd,

Peygamber (s) ve âline salat ve selam olsun.

Ey bu konuya bakan (araştıran), "Aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bizi doğru yola ilet."

(Sâd 22) ve fazlalıktan sonra azaltmaktan, makamda gayr-i ahlakî olup kapı dışına veya hayvanların ahırına kovulmaktan, ilim ehlinin yanında azarlanmayı ve kınanmayı hakketmekten O'na sığınırım.

Allah'ın bizleri, kuşatan rahmeti ve geniş şefkatiyle akıbetin hayırlısıyla ve tam bir afiyetle rızıklandırmasını diliyorum. Yardım O'ndan ve muhafaza O'ndan.

Doğru yolu gösteren O'dur.

O bize yeter ve O ne güzel vekildir.

Bitti.

Safer ayının başları

h.955.

⁵⁸ Tâceddin el-Asğâr, *Haşiye*, 16a.